KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

HORECKÝ, J.: O internacionalizácii a unifikácii terminológie 321
KOČIŠ, F.: Jazyková kultúra a odborný preklad 325
MLACEK, J.: O termíne *aktualizácia* vo frazeológii 330
MASÁR, I.: O lingvistickom opise terminológie 334
KUPČIHOVÁ, K. — SEKVENT, K.: Súčasné problémy francúzskej terminológie . . 341
Základné názvy z fyziky . 346

Diskusie

ŠIMON, F.: O termínoch prognácia a disgnácia 354

Rozličnosti

Slovesá *mastiť — mazať* a ich odvodeniny. J. Horecký 358
Diskotekár. L. Dvonč . . 360

Správy a posudky

Výskum jazykovej kultúry v SND v Bratislave. G. Horák 362
Populárna knižka o vede, automatizácii a spoločnosti. J. Horecký 364
Potrebná knižka s jazykovými nedostatkami. M. Považaj 366
Malá encyklopédia zemepisu sveta. J. Bosák 369

Spytovali ste sa

Balíčkovaný — balíčkový. M. Pisárčiková . . . 371
Celkom nie je spolu. E. Smiešková 372

Obsah 12. ročníka 373
Index 12. ročníka KS . . . 376

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 12 — 1978 — ČÍSLO 10

O internacionalizácii a unifikácii terminológie

JÁN HORECKÝ

V období vedecko-technickej revolúcie sa dostáva aj jazyk (jazyk vo všeobecnosti i jednotlivé národné jazyky) do nových súvislostí. Pretože ide o zvýraznenie miesta vedy v celkovom vývine, osobitnú pozornosť si zasluhuje problematika odbornej terminológie. V súvislosti s rozvojom vedy a techniky sa veľmi často hovorí aj o informačnej explózii i o jazykových bariérach pri vzájomnej komunikácii vedcov.

Pred našimi očami sa rozvíja svojrázny svetový jazykový proces (Horecký, 1978), ktorého hlavným prejavom je rozširovanie dvoch základných svetových jazykov — ruštiny a angličtiny. V týchto jazykoch sa publikuje najviac vedeckých prác, pričom aj k prácam v iných jazykoch sa pripája resumé v ruštine a angličtine. V tomto procese sa, prirodzene, jazyky navzájom zbližujú, najmä pokiaľ ide o základné prvky vedeckého jazyka, o terminológiu. Možno povedať, že najvýraznejším znakom svetového jazykového procesu je internacionalizácia a unifikácia terminológie. Kým internacionalizácia sa prejavuje predovšetkým preberaním slov z iných jazykov, cieľom unifikácie je skôr zjednotenie pojmového aparátu jednotlivých vedných odborov.

Na niekoľkých príkladoch možno ukázať, že internacionalizácia a unifikácia nepostupujú vo všetkých oblastiach rovnako.

Pomerne jednoduchá situácia je v takých odboroch, kde fungujú medzinárodné organizácie, ktoré majú za cieľ práve normalizáciu terminológie. Napr. Generálna konferencia mier a váh rozhodla, že zákonné meracie jednotky sú *meter, kilogram, sekunda, ampér, kelvin, mol* a *kandela* (Zákonné meracie jednotky, 1977). Zaviedla aj doplnkové, odvodené a vedľajšie jednotky, pričom všetky hneď vymedzila a uzákonila pre ne medzinárodne platné názvy. Medzinárodnú jednotu

názvov pre meracie jednotky bolo pritom možné dosiahnuť pomerne ľahko, lebo značný počet týchto jednotiek sa nazýva podľa význačných fyzikov. Sú to *ampér, coulomb, farad, henry, hertz, joule, newton, ohm, pascal, siemens, tesla, volt, watt, weber.* Niekoľko jednotiek má latinský, resp. grécky pôvod, napr. *meter, kilogram, sekunda, mol, kandela, radián, steradián, lumen, lux, parsek, grad.* Domácu podobu majú len jednotky *deň, hodina, stupeň,* resp. aj *minúta,* ale v týchto prípadoch je jednotnosť zaručená tým, že v národných jazykoch sú k nim jednoznačné ekvivalenty (*day, jour, Tag, nap* a pod.).

Veľmi podobná je situácia v tých vedných odboroch, ktoré na označenie taxonomických jednotiek používajú latinčinu, t. j. v anatómii, zoológii a botanike.

Anatomická nomenklatúra (nomina anatomica) má dlhú tradíciu aj z hľadiska medzinárodného normalizovania (Anatomické názvoslovie, 1962). I napriek niektorým kolísaniam a snahám o reformu ostáva zborník *Nomina anatomica* záväzný pre celý lekársky svet. Unifikovanosť sa tu dosahuje práve používaním latinských (vlastne grécko-latinských) názvov a nenarúša sa ani úsilím o národné anatomické názvoslovie, lebo každé z nich, tak aj slovenské, je vcelku doslovným prekladom ustálených latinských názvov. Pritom v súvislých textoch často sa používajú nie domáce, národné názvy, ale slovakizované latinské názvy (napr. *kosta, okciput, fenorálny, parietálny, kostálny*).

V botanickej a zoologickej nomenklatúre nie je taká priama závislosť národných názvov od latinských. Najmä v takých názvoch, ktorými sa pomenúvajú rastliny alebo živočíchy široko známe a využívané v bežnom živote, prejavuje sa často motivácia odlišná od motivácie vedeckých (latinských) názvov. Ale aj v takých prípadoch funguje vedecké názvoslovie ako dôležitý identifikačný a unifikačný prvok.

Dôraz na domácu tradíciu, na názvy utvorené z domácich jazykových prostriedkov je ešte stále veľký v takých vedných odboroch, ktoré majú dlhú domácu tradíciu. Ako názorný príklad možno uviesť jazykovednú terminológiu, ktorá síce veľmi často vyrastala z latinskej, resp. aj gréckej terminológie, ale najmä v slovanských jazykoch dospela k veľmi odlišným riešeniam. Napr. slovné druhy majú v jednotlivých slovanských jazykoch (Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1978) rozlične motivované názvy. Proti slov. a čes. *podstatné meno* stojí poľ. *rzeczownik,* rus. *suščestviteľnoje,* ukraj. *imennik,* bielorus. *nazounik,* bulh. *sъščestvitelno,* maked. *imenka,* srbochorv. *imenica,* slovin. *samostalnik.* Podobne prídavné meno je poľ. *przymiotnik,* rus. *prilagateľnoje,* ukraj. *prikmetnik,* bielorus. *primetnik,* bulh. *prilagatelno,* maked. *pridavka,* srbochorv. *pridev,* slovin. *pridevnik.* Podobná situácia je aj v názvoch pádov. V citovanom slovníku sa síce

prejavuje tendencia (je to zámerné úsilie Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitéte slavistov) identifikovať takéto termíny pomocou latinských názvov (*substantívum, substantiv, supstantiv,* resp. *adjektívum, adjektiv*), ale zatiaľ sa nedá povedať, že by sa táto tendencia po internacionalizácii uplatňovala v literatúre písanej v jednotlivých slovanských jazykoch.

Prílišná spätosť s domácimi tradíciami je však prekážkou alebo aspoň retardujúcim činiteľom internacionalizácie aj v niektorých prírodovedných odboroch. Ako príklad možno uviesť názvoslovie anorganickej chémie, špeciálne názvoslovie kysličníkov. Ako je známe, v českej a slovenskej terminológii kysličníkov a kyselín sa používa dômyselná sústava prípon, ktorými sa vyjadrujú valenčné vzťahy (Zikmund, 1965). V iných jazykoch sa však používa iná sústava názvov, založená niekedy na latinskom názvosloví, ale niekedy aj dosť odchylná. Napr. *kysličník sodný* je v latinskej podobe *natrium oxydatum,* v angličtine *sodium monoxid, kysličník dusičitý* je v lat. *nitrogenium peroxydatum,* v angl. *nitrogen dioxid, kysličník sírový* je v lat. *acidum sulfuricum anhydricum,* v angl. *sulfur trioxide.* V takejto situácii, aj keď sú jednotlivé kysličníky jednoznačne identifikované vzorcami typu Na_2O, kladie domáca tradícia — práve pre svoju prílišnú systémovosť — internacionalizácii značný odpor.

Úplne protichodná je situácia v názvosloví organickej chémie (Krasnec — Heger, 1965), kde sa dosť voľne (pravda, nie ľubovoľne, lež podľa presných pravidiel) kombinujú rozličné prvky zväčša grécko-latinského pôvodu, prípadne aj čísla a iné symboly. Napr. *acetylchlorid, α-chlórbutyrylchlorid, 1,2,3,4-tetrakisacetaminobenzén, 1,2-dimetyl-Δ^2-pyrolón-5.* Je zrejmé, že takéto názvy obsahujú veľmi málo prvkov národného jazyka, preto už svojou povahou i štruktúrou sú internacionálne.

Silná tendencia k internacionalizácii je však badateľná aj v takých odboroch, ktoré nemajú tak systematicky vypracovanú terminológiu, resp. nomenklatúru ako anatómia, botanika, zoológia, organická chémia. Ich výhodou z tohto hľadiska je, že nemajú vlastne dlhšiu tradíciu, že sa donedávna nepestovali v národných jazykoch, preto nemali čas vytvoriť terminológiu z národných prvkov. Ako príklad možno uviesť základné termíny z oblasti informačných a operačných systémov, ako aj z oblasti budovania banky dát (Základné termíny, 1976, 1977a, 1977b). Využívajú sa tu ako termíny známe medzinárodné slová ako *systém* (rus. *sistema,* angl. *system*), *objekt* (*objekt, object*), *štruktúra systému (struktura sistemy, system structure), statický systém (statičeskaja sistema, static system), informácia (informacija, information).* Ale aj názvy v domácich jazykoch sa zhodujú svojou motiváciou: *užívateľ (poľzovateľ, user), koncový užívateľ (konečnyj*

používateľ, end user), práca (rabota, job). Názvy ako *krátkodobé rozvrhovanie (kratkosročnoje raspisanije, short-term scheduling), sebestačný systém (nezavisimaja sistema, self-contained system)* síce majú odlišnejšiu podobu, ale motivácia je vcelku rovnaká.

Z uvedených príkladov (dali by sa veľmi ľahko rozmnožiť) vidieť, že hoci tendencia k internacionalizácii nedosahuje vo všetkých vedných a technických odboroch rovnakú úroveň, lebo tu hrajú závažnú úlohu aj domáce tradície, predsa vo všeobecnosti sa uplatňuje práve tlakom svetového jazykového procesu spomenutého v úvode. Zároveň však vidieť, že nevyhnutným predpokladom dorozumievania medzi odborníkmi — príslušníkmi rozličných národov — je zjednotenie, unifikácia pojmov: ak sa rovnaké pojmy chápu rovnako, nie je na prekážku dorozumievania ani prípadná formálna rozdielnosť v terminológiách. Preto sa v práci mnohých medzinárodných organizácií, ktoré sa zaoberajú štandardizáciou terminológie, kladie veľký dôraz na systémové usporiadanie pojmov a na vypracovanie definícií, ktoré sú predpokladom pre zjednotenie termínov (Felber, 1977) i pre lepšie využitie počítačov v terminologickej práci (Rondeau, 1978).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Anatomické názvoslovie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, 576 s.

FELBER, H.: International standardization of terminology. The theoretical and methodological aspects. Wien, Infoterm 1977, 16 s. (rozmn.).

HORECKÝ, J.: Jazyk v období vedecko-technického rozvoja. Kultúra slova, *12,* 1978, s. 257—260.

KRASNEC, L. — HEGER, J.: Názvoslovie organických zlúčenín. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 264 s.

RONDEAU, G.: Les banques de terminologie bilingues et multilingues: état de la question. Exposé présenté au CIRB de l'Université Laval le 8 février 1978. 20 s. (rozmn.).

Slovník slovanské lingvistické terminológie I. Praha, Academia 1978. 554 s.

Základné termíny z oblasti informačných systémov. Terminologické listy 1. Bratislava, Výskumné výpočtové stredisko 1976.

Základné termíny z oblasti operačných systémov. Terminologické listy 3. Bratislava, Výskumné výpočtové stredisko 1977 (a).

Základné termíny z oblasti budovania banky dát. Terminologické listy 4. Bratislava, Výskumné výpočtové stredisko 1977 (b).

Zákonné meracie jednotky. Praha, Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie 1977. 19 s. ČSN 01 1300.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 220 s.

*Jazyková kultúra a odborný preklad**

FRANTIŠEK KOČIŠ

Keď chceme uvažovať o uplatňovaní zásad jazykovej kultúry v oblasti odborného prekladu, jazykovú kultúru nesmieme a nemôžeme chápať príliš úzko, teda nie ako činnosť zacielenú na oceňovanie odborného prekladu z hľadiska jazykovej správnosti a nesprávnosti alebo ako vypočítavanie priestupkov proti súčasnej kodifikácii spisovného jazyka. Ide tu o čosi širšie: o komplexné fungovanie a využívanie potencie súčasného spisovného jazyka vo sfére odborného prekladu, o celkový pohľad na fungovanie prekladového jazyka v prekladateľskej činnosti zameranej na odbornú literatúru.

Keďže každé také uvažovanie má svoju konkrétnu náplň a je vzhľadom na priestorové i časové možnosti istým spôsobom ohraničené, zo začiatku sa obmedzíme na všeobecnejšie konštatovanie a potom sa dotkneme niekoľkých konkrétnych problémov jazykovej kultúry v oblasti odborného prekladu.

1. Zo systému jedného i druhého jazyka sa pri preklade najzreteľnejšie prejavuje slovník čiže slovná zásoba a gramatická stavba (morfológia a syntax). V slovnej zásobe sú závažné otázky sémantiky najmä so svojou väzbou na pojmovú sféru jazyka a v gramatickej stavbe vystupuje ako závažná otázka významu. Do komplexnosti pohľadu na fungovanie jazyka v odbornom preklade treba zahŕňať i hodnotenie prekladateľskej činnosti z hľadiska jazykovej situácie, v akej sa dielo tlmočí, teda situáciu jazyka, do ktorého sa prekladá. Keďže odborný preklad sa takmer bez výnimky realizuje v spisovnom útvare príslušného národného jazyka, spravidla v ňom neprichádza do úvahy využívanie nespisovných prvkov. Napriek tomu má prekladateľ poznať celkový súčasný stav vo všetkých zložkách národného jazyka, aby vedel správne hodnotiť spisovné prvky aj na pozadí nespisovných útvarov a prvkov.[1] To si vyžaduje vnútorná dialektika jazyka zo súčasného (synchrónneho) i historického (diachrónneho) pohľadu. A keďže hovoríme o odbornom preklade, zo spisovnej slovnej zásoby v centre pozornosti by mala stáť odborná terminológia, princípy tvorenia odborných termínov, ich preberanie, kalkovanie z cudzích jazykov atď.

---

* Tento článok je skrátenou verziou prednášky toho istého názvu v Klube mladých prekladateľov pri Slovenskom literárnom fonde v Bratislave.

[1] Porov. RUŽIČKA, J.: Ako to robí jazykovedec. In: O interpretácii umeleckého textu. 1. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. J. Kopál, P. Plutko. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 126—127.

Slovná zásoba sa organicky viaže na prvky ostatných rovín jazyka, najmä na morfológiu a syntax čiže na gramatickú stavbu. A tak nevyhnutnosť poznania súčinnosti slovníka a gramatiky je v prekladateľskej činnosti tiež závažným momentom. Gramatika totiž umožňuje systémové využívanie lexikálnych jednotiek práve svojou štruktúrnosťou, prediktabilnou silou, spočívajúcou v dávno utvorených a pomerne ustálených tvaroslovných paradigmách, vzoroch, v syntagmatických pravidlách o spájaní slov do viet a viet do súvetí atď.

2. Okrem nevyhnutnosti poznania súvzťažnosti slovníka a gramatiky, ktorá predstavuje interné, systémové vlastnosti jazyka, v odbornom preklade sa stretávame s miestami, ktoré vyžadujú jazykový rozbor na základe všeobecnojazykovedných poznatkov. Takým miestom nesporne je napr. prekladanie a využívanie odborných termínov. Odborné termíny tvoria zložitú sústavu výrazov, ktoré sa istými znakmi odlišujú od bežnej slovnej zásoby. Ďalším závažným momentom zo všeobecnojazykovedného hľadiska je vzťah odborného termínu k pojmu. Tento vzťah je o to zaujímavejší a zložitejší, že termín sa vždy tvorí v rámci istého jazyka — naproti tomu pojem a systém pojmov sú nadjazykové, nezávisia od konkrétneho jazyka.[2] Pojem sa vymedzuje na základe logického súhrnu viacerých vlastností, resp. — ako hovorí J. Horecký — na základe logických predikácií (výpovedí) o istom jave. Pomenovanie tohto pojmu zvyčajne nezahŕňa a nevyjadruje všetky logické vzťahy obsiahnuté v pojme. Na utvorenie a ustálenie pomenovania sa vyberajú tie, ktoré najvhodnejšie zachytávajú sémantický základ a motiváciu odborného termínu. Pri porovnávaní dvoch jazykov z hľadiska prekladateľských potrieb musí teda stáť v pozadí pojmovo-pomenovacia analýza. Pravda, mnohé termíny sa tvoria a prekladajú pomerne ľahko, spontánne.

3. Pri preklade odborného textu sa často stáva, že v jazyku, do ktorého sa prekladá, treba termíny dotvárať — a nielen jednotlivé termíny, ale celé sústavy termínov (napr. v oblasti výpočtovej techniky a kybernetiky, v astronómii a vo fyzike, v chémii a napokon v každej vednej disciplíne pri novších výskumoch a pri opise výsledkov týchto výskumov). O tom, ako sa pretlmočí príslušný termín, rozhodne motivácia termínu (zakotvená v pojmovom okruhu slova a v materiálnej alebo javovej stránke pomenovaného predmetu) a rozhodujú tu možnosti vlastnej pomenovacej sústavy podmienené typom jazyka, spôsobmi spájania, tvorenia slov čiže internými jazykovými pravidlami.

Z uvedeného vyplýva, že pri prekladaní odborných termínov — a

---

[2] Porov. HORECKÝ, J.: O prekladaní terminológie. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 136—139.

konštatuje to aj J. Horecký v cit. článku — nejde v pravom zmysle slova o prekladanie, ale skôr o substitúciu, nahrádzanie termínov pôvodného jazyka termínmi prekladového jazyka, pretože v pôvodnom jazyku a v prekladovom jazyku vznik príslušného termínu môže podmieňovať iná a iná motivácia (porov. napr. veľmi expresívny astronomický termín v angličtine *big bang* [doslova veľký hrmot, treskot], ktorý do slovenčiny bude treba pretlmočiť substitučným postupom). Ak sa pri procese substitúcie nevystačí s bežnými postupmi tvorenia odborných termínov, prekladateľ musí siahnuť za postupmi, ktoré vychádzajú síce z bežnej praxe tvorenia slov, ale ju istým spôsobom presahujú. Na to je potrebné jazykovedné školenie prekladateľa. Práve tu sa prekladatelia (a nielen prekladatelia) dosť často „nachytajú na hruškách", keď si nevedia poradiť čo i len s trocha nezvyčajnými prípadmi, ktoré sa nenájdu napr. v zozname príkladov. Uvedieme jeden prípad — nie je však z vyloženej terminologickej oblasti. Keď nastúpil nový francúzsky ministerský predseda S. Barre do úradu, naše oznamovacie prostriedky priniesli o tom správu. Priezvisko tohto politika skloňovali takto: *Barreho, Barremu* atď. Toto priezvisko sa končí na tzv. nemé *-e*. Pri skloňovaní v slovenčine toto *-e* odpadá a k základu sa potom pridáva pádová prípona podľa vzoru chlap: *Barre — Barra — Barrovi* atď. Teda nové slovo — nové problémy. Je to ukážka, ako lingvistická nepripravenosť rušivo zasahuje do jazykovej praxe a ako sa potom narúšajú ustálené princípy jazykovej kultúry. Zaiste sa vyskytujú prípady, pri ktorých výklad istých jazykových pravidiel nie je dosť jednoznačný, dokonca sa stáva, že sa ponúkajú viaceré riešenia. Je to pre prax nie veľmi výhodné, ale to na druhej strane neoprávňuje robiť závery, že keď to nevedia jazykovedci, čo potom my . . . !

4. Dakedy sa stane, že pri výklade niektorých jazykových javov a zákonitostí sa v jazykovej praxi vychádza z nesprávnych východísk. Potom sa robia neprijateľné závery pre jazykovú prax, ktoré môžu mať aj neúnosný spoločenský dosah. Nemožno povedať, že by sa takéto prípady vyskytli v práci serióznych spisovateľov, prekladateľov alebo v konfrontácii dobre premyslených názorov. Poučná je v tomto ohľade známa banálna príhoda s otcom a synom, keď sa rozhodovali, s akým *i* napíšu slovo *skriňa*. Obidvaja sa dohodli, že s ypsilonom, lebo slovo *skriňa* sa utvorilo od slovesa *skryť*. Aby si svoj objav overili, otvorili Pravidlá slovenského pravopisu a tam na svoje prekvapenie zistili, že slovo *skriňa* sa píše s mäkkým *i*. Otec si však neodpustil „poučiť" syna o tom, ako si jazykovedci z nedostatku inej roboty vymýšľajú také nezmysly, ako je *skriňa* s mäkkým *i*.

Nebezpečenstvo nesprávnych východísk aj vo vysvetľovaní jazykových faktov alebo javov teda vždy hrozí — a nemožno prisahať, že sa

nemôže vyskytnúť aj v oblasti odborného prekladu. Dôsledky nesprávnych alebo falošných východísk môžu mať nepriaznivý dôsledok tak pre celkový efekt preloženého diela, ako aj pre celkovú orientáciu v jazykovej kultúre.

5. Takým komorným problémom v rámci odborného prekladu je napr. aj tvorenie zložených prídavných mien typu *vedecko-technický* a *banskobystrický*, ktoré sa tvoria od tzv. združených pomenovaní *veda a technika* a *Banská Bystrica*. Je isté, že doterajšia kodifikácia tvorenia a písania týchto zložených prídavných mien nie je veľmi jednoznačná, a to preto, že nemala za sebou jasnú teoretickú oporu. V súčasnej odbornej literatúre je už viac pokusov o ozrejmenie syntaktického pozadia týchto zložených prídavných mien, ale málo z toho sa dostalo a dostáva do praktických príručiek a potom do vedomia používateľov spisovného jazyka. Bežné kritérium na rozlíšenie zložených prídavných mien písaných so spojovníkom a bez spojovníka je syntagmatické kritérium. Podľa tohto kritéria sa so spojovníkom píšu zložené prídavné mená utvorené z dvoch priradených podstatných mien, príp. prídavných mien: *materiálno-technický (materiál + technika), kultúrno-osvetový (kultúra + osveta)*. Bez spojovníka sa píšu zložené prídavné mená utvorené z tzv. podraďovacej syntagmy, v ktorej ide o spojenie prívlastku a podstatného mena, resp. dvoch podstatných mien, z ktorých jedno je nezhodným prívlastkom: *zahraničnoobchodný (zahraničný obchod), vedeckovýskumný (vedecký výskum), technickovýrobný (technika výroby), literárnovedný (literárna veda, veda o literatúre), umenovedný (veda o umení)*.

Táto schéma je pomerne ľahko použiteľná a inštruktívna, ale z hľadiska možných sémantických vzťahov medzi jednotlivými základnými (fundujúcimi) spojeniami (v priraďovacej alebo podraďovacej syntagme) dosť zjednodušená a nie veľmi jednoznačná najmä v tých prípadoch, keď jedno a to isté zložené prídavné meno môže mať dve odlišné fundujúce syntagmy (teda aj priraďovaciu, aj podraďovaciu). Dnes je napr. veľmi frekventované zložené prídavné meno *vedecko-technický*. Doteraz sa zvyčajne písalo bez spojovníka a najčastejšie v spojeniach *vedeckotechnická revolúcia, vedeckotechnický pokrok*. Tomuto zloženému prídavnému menu sa pripisovalo fundujúce spojenie *technické vedy* (porov. Slovník slovenského jazyka V). Tomuto fundujúcemu spojeniu začalo nedávno „konkurovať" iné fundujúce spojenie, a to spojenie *veda a technika*. Je to koordinatívne spojenie, a tak podľa vyššie uvedenej schémy prídavné meno *vedeckotechnický* by bolo treba písať so spojovníkom: *vedecko-technický* (a tak sa aj odporúča písať).

Existujú aj iné, oveľa zložitejšie výklady vzťahov medzi zloženými prídavnými menami a ich fundujúcimi, základnými spojeniami. Na-

príklad J. Horecký vzťah medzi nimi vysvetľuje na základe vzťahov logickej, sémantickej, onomaziologickej a pomenovacej roviny čiže na základe vzťahu obsahu a formy pomenovacích jednotiek. Sám pripomína, že pri tvorení zložených prídavných mien, ako aj pri tvorení, konštituovaní ich pravopisnej stránky môže mať veľký vplyv iný jazyk. Ukazuje to na spojení *strojová a traktorová stanica,* ktoré sa v slovenčine začalo písať a používať v podobe *strojnotraktorová stanica* (zrejme pod vplyvom ruštiny).[3] Nazdávame sa, že vo vedeckom a odbornom preklade sa možno často stretnúť so zloženými prídavnými menami aj podstatnými menami, ktorých pretlmočenie vyžaduje presný jazykový rozbor na základe analógie v doterajšej jazykovej praxi alebo na základe spomínaných schém.

6. Treba ďalej upozorniť na dosť závažný problém, ktorý môže vzniknúť aj pri prekladaní odborného textu a ktorý je veľmi citlivý práve z hľadiska princípov jazykovej kultúry. Pri hľadaní príslušného výrazu v prekladovom jazyku (ekvivalentu) sa niekedy stáva, že na rozlíšenie špecifického významového odtienku sa siahne za nespisovnou slovnou zásobou, za nespisovným výrazom. Z jazykovej praxe vieme, že viac takých prípadov sa vyskytlo v právnickej terminológii, ďalej v technickej, lekárskej, telovýchovnej i vo vojenskej. Vo filozofickej oblasti sa dakedy žiada rozlišovať medzi prídavnými menami *všeobecný* a *obecný* v tom zmysle, že bežne používaný výraz *všeobecný* nestačí na pokrytie významového spektra viažúceho sa na pojem *všeobecný.*

Zdalo by sa, že tu niet čo diskutovať, že je všetko jasné. Prax však ukazuje, že ani tu nemožno uplatňovať priamočiary postoj. Niektoré termíny (napr. *opomenúť, odozva, rozštep, krabica, plížiť sa* a i.) sa priečia jazykovej správnosti a úzu lepšieho priemeru používateľov spisovného jazyka, a predsa prešli do príslušnej terminológie: vo vojenskej terminológii sa kodifikovalo sloveso *plížiť sa* v osobitnom význame oproti slovesu *plaziť sa,* v právnickej terminológii sloveso *opomenúť* oproti bežnému *obísť (zabudnúť)* atď. Otázka je, či v tejto tendencii možno pokračovať a nevyhnutné prípady riešiť prijatím nespisovného výrazu za termín (pri prekladaní pod tlakom pôvodného jazyka alebo všeobecne pod tlakom stále sa diferencujúcich reálií sveta), alebo postupovať priamočiaro a nekompromisne. Je isté, že pri prvom postupe sa oslabuje princíp spisovnosti a narúšajú sa zásady jazykovej kultúry a že na priemerného používateľa spisovného jazyka sa kladú príliš vysoké nároky, keď sa od neho žiada pochopiť rozdiel medzi spisovnosťou istého výrazu v terminologickej oblasti

[3] HORECKÝ, J.: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. *13.* Red. J. Horecký, Bratislava, Veda 1977, s. 131—137.

a jeho nespisovnosťou v neterminologickej oblasti používania slov.[4]

7. Pokúsili sme sa naznačiť spätosť princípov jazykovej kultúry s problémami odborného prekladu. Túto spätosť sme ozrejmili na niektorých problémoch spočívajúcich vo vhodnom a primeranom aplikovaní systémových vlastností prekladového jazyka pri jeho konfrontovaní s pôvodným jazykom, ako aj na konkrétnych čiastkových problémoch týkajúcich sa bežnej prekladateľskej praxe. Ukazuje sa, že celý rad otázok jazykovej kultúry v oblasti odborného prekladu má svoju aktuálnosť. A tak uvažovanie o spätosti odborného prekladu so zásadami jazykovej kultúry je vždy potrebné a užitočné.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O termíne aktualizácia vo frazeológii

JOZEF MLACEK

Termín *aktualizácia* patrí medzi tie pomenovania, ktoré sa v jazykovede uplatnili v rozmanitých významoch. Ak nebudeme zachádzať ďaleko do minulosti, môžeme uviesť napríklad jeho využitie v teórii spisovného jazyka, ako ju sformulovala pražská lingvistická škola v 30. rokoch (porov. Havránek, 1963), alebo jeho uplatnenie v syntaktickej terminológii (aktualizácia ako vetotvorný akt; takto najmä vo viacerých prácach J. Ružičku; porov. napr. Ružička, 1962). S termínom *aktualizácia* sa napokon stretáme aj vo frazeológii. Pretože aj v tejto jednej disciplíne nachádzame zreteľné rozdiely v chápaní tohto termínu, pristavíme sa pri ňom trocha podrobnejšie. Chceme tým jednak upozorniť na to, že pri výskyte tohto termínu v rozličných frazeologických teóriách nemusí ísť aj o zhodu v pojme, ktorý sa týmto termínom pomenúva, jednak zaujať stanovisko aspoň k niektorým typickejším uplatneniam tohto termínu.

Ako jedno z prvých použití pojmu *aktualizácia* vo frazeológii treba uviesť Rojzenzonovo chápanie. L. I. Rojzenzon v štúdii Frazeologizacija

[4] Zásadný postoj k tomuto problému bude treba zaujať na základe podrobnejšej analýzy uvedených (sporných) termínov. Isté východiská (veľmi všeobecné) sa v tomto smere naznačujú v článku J. Kačalu Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 302 (bod 2).

kak lingvističeskoje javlenije (Rojzenzon, 1961) pokladá aktualizáciu za prvú etapu zmeny voľného slovného spojenia na ustálené, frazeologické. Sám autor však tento pojem ani v tejto práci, ani v ďalších prácach s takouto problematikou podrobnejšie nerozviedol. Príznačné je najmä to, že v rozsiahlej stati o frazeologizácii, ktorú obsahuje jeho monografia Lekcii po obščej i russkoj frazeologii (Rojzenzon, 1973) a v ktorej sa cituje aj spomínaná predchádzajúca štúdia, sa už s termínom *aktualizácia* vôbec nestretáme. Tento fakt zreteľne signalizuje, že sám L. I. Rojzenzon svoje pôvodné chápanie aktualizácie vo frazeológii neskôr prekonal.

V týchto poznámkach sme tento prístup aj pri spomenutej zmene autorovho postoja museli uviesť, pretože staršia Rojzenzonova formulácia sa stala východiskom pre ďalšie uplatňovanie tohto termínu v prácach iných bádateľov frazeológie. Dotkneme sa tu iba jedného, celkom programového nadväzovania na starší Rojzenzonov výklad, a to výkladu J. A. Malinovského (Malinovskij, 1968).

J. A. Malinovskij prijíma staršie Rojzenzonovo chápanie aktualizácie vo frazeológii a sám ho podrobnejšie vysvetľuje. Sleduje pritom najmä funkciu mimojazykových činiteľov v procese premeny voľného slovného spojenia na frazeologické. Nachádza viacej typov tejto premeny, nikde sa však nepristavuje pri samom termíne *aktualizácia,* pri jeho motivovaní v takejto pomenovacej funkcii, pri jeho vzťahu k pojmu *frazeologizácia* a pod. Z výkladov jednotlivých prípadov, ktoré sem autor zaraďuje, vychodí, že jeho chápanie tohto pojmu je dosť rôznorodé. Raz sa totiž blíži k doslovnému významu tohto názvu (*aktualizácia* = vznik niečoho nového, aktuálneho na pozadí niečoho staršieho, už existujúceho), inokedy ide skôr o prenesenosť významu alebo niečo podobné. Jeho výklad základného pojmu nijako podstatne nespresňujú ani nové, špecifickejšie termíny *deaktualizácia* a *časová deaktualizácia* (tamže, s. 162).

Takéto chápanie aktualizácie vo frazeológii sa širšie neuplatnilo. Príslušný pojem (začiatočná fáza frazeologizácie) vysvetľovali a vysvetľujú ďalšie teórie inými, zreteľnejšie motivovanými názvami. Prístupov tu bolo viacej. Išlo jednak o rozličné vnútorné členenie samej frazeologizácie (napr. sám L. I. Rojzenzon v citovanej novšej práci rozlišuje prvotnú a druhotnú frazeologizáciu, úplnú a čiastočnú frazeologizáciu a pod.), jednak o vysvetlenie daného javu celkom odlišným pojmovým aparátom (porov. napríklad širokú paletu pojmov, ktoré v tejto súvislosti uplatňuje V. M. Mokijenko; Mokijenko, 1976). Uvedené chápanie pojmu *aktualizácia* sa na takomto pozadí ukazuje ako neproduktívne a nie dosť presné. Príslušný jav sa napr. v spomínanej Mokijenkovej interpretácii ukazuje ako zložitý a mnohostranný proces, ktorý si vyžaduje viacej diferencovaných pomenovaní. V. M.

Mokijenko tu pracuje s takými termínmi, ako sú *sémantická transformácia, zužovanie syntaktickej modelovanosti slovného spojenia, explicitnosť a implicitnosť spojenia* atď. Skúmaný proces (začiatok frazeologizácie) sa tu vidí oveľa plastickejšie a inštruktívnejšie ako pri spomínanom nešpecifikovanom názve *aktualizácia.*

Úsilím o aplikáciu pojmu *aktualizácia,* ako ho vyčlenila spomínaná funkčná jazykoveda, sa vyznačuje nový článok V. M. Mokijenka (Mokijenko, 1977). Autor, budujúci svoju koncepciu frazeológie na výskume dialektických protirečení v samej frazeológii, vidí v aktualizácii jeden z momentov, ktorý je v súlade s jeho chápaním dynamickosti tejto oblasti jazyka. Také javy, ako je rozličná variantnosť frazeologizmov, individuálna premenlivosť frazeologizmov, zviazanosť frazeologizmu s kontextom, sú podľa neho práve rozličnými prejavmi princípu aktualizácie vo frazeológii. Frazeologická jednotka pri svojej viacvrstvovosti a „nadslovnosti" sa mu ukazuje ako osobitná jednotka, pri ktorej sa aktualizácia prejavuje jednak typickými, jednak špecifickými spôsobmi. Výklad jednotlivých prejavov aktualizácie vo frazeológii je v citovanej práci presvedčivý. S takýmto chápaním aktualizácie treba aj pre jeho spätosť s výkladom aktualizácie v celom jazykovom systéme aj naďalej rátať. Zdá sa však, že celková vágnosť tohto termínu, ktorá sa prejavovala aj pri výklade javov z iných oblastí jazykovej stavby (je príznačné, že je dosť zriedkavý aj v nových prácach českých jazykovedcov a že sa s ním prakticky vôbec nestretáme ani v novej Jedličkovej práci z teórie spisovného jazyka; Jedlička, 1978), bude spôsobovať, že aktualizácia v takomto chápaní bude patriť skôr medzi okrajové ako medzi centrálne pojmy frazeologickej teórie.

Napokon sa pristavíme pri tom chápaní aktualizácie vo frazeológii, ktoré je najbežnejšie, a to nielen v našej domácej, ale aj v sovietskej frazeologickej teórii. Ide o prístup, podľa ktorého sa za aktualizáciu pokladá jeden zo špecifických spôsobov uplatňovania frazeologizmov, a to ten, ktorý so sebou prináša rozličné zasahovanie do formy a v dôsledku toho i do významu frazeologickej jednotky, jej narúšanie. Možno povedať, že toto chápanie aktualizácie nadväzuje na predchádzajúce, no je zároveň jeho redukciou, špecifikáciou na označenie jedného z tých typov, ktoré aj predchádzajúca koncepcia pokladala za aktualizáciu.

Aktualizácia v tomto chápaní sa stavia do istej opozície s variantnosťou frazeologizmu. Niekedy sa tento protiklad stiera a hovorí sa len o rozličných typoch variantnosti frazeologizmov (*ustálená variantnosť* a *individuálna variantnosť*). V našom chápaní tejto otázky sa však vyzdvihujú zásadné rozdiely medzi obidvoma kategóriami (pri variantnosti sa vlastne mení len formálna stránka frazeologického znaku, význam frazeologizmu ostáva nezmenený, pri aktualizáciách

vnikajú do znaku nové významy, resp. vznikajú chyby). Funkčný, synchrónny prístup k tejto otázke vedie k evidentnému rozlišovaniu týchto dvoch javov, a to aj napriek tomu, že hranice medzi variantnosťou frazeologizmu a jeho aktualizáciou nie sú vždy dosť presné, ba práve naopak, v mnohých prípadoch sú dynamické a priestupné.

Na označovanie spomínaného javu sa používajú v rozličných školách rozmanité pomenovania. Niekedy sa hovorí o individuálnej (najmä umeleckej a publicistickej) variantnosti, inokedy zasa o deštrukcii, rozklade frazeologizmu, o parafráze frazeologickej jednotky alebo o jej aktualizácii. V našej práci sme uplatňovali najmä posledné dva názvy, hoci pri každom z nich existujú isté problémy (pri aktualizácii spomínané zužovanie, pri parafráze zasa nie celkom presná motivácia). Aj tak sa však uvedené názvy ukazujú ako vhodnejšie než spomínané predchádzajúce označenia.

Názov *individuálna variantnosť* má, ako sme spomenuli, nedostatok v zastieraní zreteľných funkčných a vlastne aj kategoriálnych rozdielov medzi ustálenými variantmi a celkom individuálnymi aktualizačnými zásahmi do frazeológie; zastiera sa ním jedna z možností defrazeologizácie. Pomenovania *deštrukcia, rozklad frazeologizmu* sa pri vnútornej diferenciácii celého skúmaného procesu (aktualizačných zásahov) už špecifikovali na pomenovania istého druhu najmä syntaktických aktualizácií.

Aj napriek spomínaným nedostatkom sa rozoberané chápanie pojmu *aktualizácia* vo frazeológii ukazuje aj naďalej ako opodstatnené, a to z týchto dôvodov: 1. Osobitným spôsobom (redukciou, zúžením) nadväzuje na staršie, dosť nešpecifické, ale zároveň pomerne zaužívané chápanie tohto názvu vo funkčnej lingvistike. 2. Má pomerne zreteľne vydelený signifikát, zapĺňa istú pomenovaciu potrebu, ktorá sa ukázala na určitom štádiu diferenciácie frazeologických pojmov, pri rozlíšení ustálených rozličných podôb frazeologizmu (variantov) a neustálených, individuálnych premien frazeologizmu. 3. Vo všetkých prípadoch, ktoré sa do takto vydelenej aktualizácie zaraďujú, ide naozaj o aktualizovanie ustáleného významu a niektorej stránky (niektorých stránok) ustálenej formy frazeologickej jednotky.

Z uvedených poznámok vyplýva, že pojem *aktualizácia* i termín *aktualizácia* ešte len hľadá svoje „domovské právo" vo frazeológii. Kolísanie pri jeho uplatňovaní to výrečne potvrdzuje. Ak sa však aj napriek začiatočnej nezreteľnosti a po istom ústupe presadzuje v iných významoch aj v najnovších prácach, signalizuje to jeho potrebnosť a aktuálnosť.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963. 371 s.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1978. 227 s.

MALINOVSKIJ, J. A.: Javlenije aktualizacii v oblasti frazeologii. In: Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej. Baku, Izd. Akademii nauk Azerbajdžanskoj SSR 1968, s. 159—163.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1977. 119 s.

MOKIJENKO, V.: Aktualizace ve frazeologii. Československá rusistika, *22*, 1977, s. 201—205.

MOKIJENKO, V. M.: Protivorečija frazeologii i jejo dinamika. Avtoreferat dissertacii na soiskanije učenoj stepeni doktora filologičeskich nauk. Leningrad 1976. 32 s.

ROJZENZON, L. I.: Frazeologizacija kak lingvističeskoje javlenije. In: Trudy SamGU im. A. Navoi. Novaja serija, vyp. 113, Samarkand 1961, s. 101—117.

ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.

RUŽIČKA, J.: Čo sa vyjadruje syntaktickými jednotkami? In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 208—216.

O lingvistickom opise terminológie

IVAN MASÁR

0. Pre rozvoj terminologického výskumu a terminologickej praxe v ktoromkoľvek národnom jazyku má veľký význam vypracovanie primeranej teórie, prístupnej — najlepšie v knižnej podobe — čo najširšiemu okruhu záujemcov. Ak vznikne syntetická práca opretá o dostatočne širokú materiálovú bázu a o podrobný výskum základných aj čiastkových terminologických otázok, môže sa ňou stimulovať nielen práca v konkrétnej národnej terminológii, lež aj v iných národných terminológiách. Za takúto prácu možno pokladať knižnú publikáciu V. P. Danilenkovej *Russkaja terminologija* (Moskva, vydavateľstvo Nauka 1977. 243 s.), preto hodno priblížiť z jej teoretickej i praktickej časti vybrané základné fakty a niektoré aspoň náznakovo konfrontovať s našimi postojmi k terminológii.

1. Široko koncipovaná teoretická časť tejto knihy je zameraná na vymedzenie miesta terminológie v štruktúre súčasnej ruštiny, na skúmanie špecifických čŕt jazyka vedy, na vymedzenie jazykovej podstaty termínu ako osobitného typu jazykového znaku a na vymedzenie funkcií termínu v súvislosti so základnými funkciami jazyka vedy, na

vydelenie základných charakteristických čŕt termínov a výskum všeobecných tendencií rozvoja terminologickej lexiky. Už z tohto elementárne načrtnutého obsahu diela vidieť, že v ňom ide o lingvistický prístup k terminológii.

2. Terminológia sa tu chápe ako súhrn špeciálnych pomenovaní vo všetkých vedných odboroch a analyzuje sa ako samostatný objekt vzhľadom na spisovný jazyk. Hodnotí sa ako základná, ústredná a najinformatívnejšia časť lexiky samostatnej funkčnej vrstvy spisovného jazyka — jazyka vedy. Základnou koncepčnou črtou práce je mnohostranné porovnávanie jazyka vedy (jazyk nauki) s bežným spisovným jazykom (obščeliteraturnyj jazyk); vzťah jazyka vedy k spisovnému jazyku nie je totiž priamočiary, nejde jednoducho o vzťah časti a celku, pretože aj časť disponuje takými samostatnými črtami, ktoré sú schopné ovplyvňovať celok. Základné funkcie jazyka vedy sú funkcia gnozeologická (jazyk vedy je prostriedkom poznávania skutočnosti) a informatívno-komunikatívna (jazyk vedy je prostriedkom zachytávania, odovzdávania a spracúvania vedeckých informácií) a tie ovplyvňujú rozvoj slovnej zásoby aj slovotvorných prostriedkov jazyka vedy. Iba v sústave lexiky jazyka vedy sa terminológia využíva vo svojej priamej pomenúvacej a vymedzujúcej funkcii. Tým sa odôvodňuje zvolená koncepcia práce.

2.1. Termín sa v nej chápe ako „slovo alebo spojenie slov používané v špeciálnej oblasti, pomenúvajúce špeciálne pojmy a vyžadujúce definíciu" (s. 15). Oproti vymedzeniu termínu v našich prácach (porov. napr. Horecký, 1956, s. 43) sa väčšmi zdôrazňuje špecifickosť okruhov, kde sa termíny používajú, ako aj špecifickosť pomenúvaných pojmov. Takéto vymedzenie je zacielené proti predstave, že terminologickú platnosť majú všetky pomenovania používané v odbornej komunikácii.

Spomenutý konfrontačný prístup ako základná koncepčná črta práce sa ukazuje hneď pri vymedzení vlastností termínu ako jazykového znaku. Z hľadiska semiotickej (znakovej) podstaty sa termín v úplnosti nezhoduje s bežnými spisovnými slovami. Termíny pomenúvajú špeciálne pojmy. Zväzok znaku a pomenúvaného pojmu v terminologickom pomenovaní nepredpokladá asymetriu ich vzájomného vzťahu: pojem i prostriedok musia byť vo vzťahu jedno-jednoznačnosti. Existencia synonymie a polysémie termínov odráža konkrétne fungovanie termínov v textoch, v reči, ale nie ich znakovú podstatu. Tradične sa termíny charakterizujú ako obyčajné slová s osobitnou funkciou na tom základe, že akékoľvek slovo môže byť použité vo funkcii termínu. Treba si však uvedomiť, že obrátené tvrdenie (každý termín → slovo) neplatí bezvýhradne, lebo nie každý termín sa realizuje verbálnymi, resp. iba verbálnymi prostriedkami.

2.2. V termíne sa priamo odráža sémantická štruktúra pojmu pro-

striedkami a spôsobmi jeho vyjadrenia. Termín môže byť domáce alebo prevzaté slovo, neodvodené, odvodené alebo zložené slovo alebo spojenie slov rozličného typu, no vždy zostáva jediným znakom vyjadrujúcim jeden pojem.

Štruktúrne typy terminologických pomenovaní sa nezhodujú v úplnosti s pomenúvacími jednotkami bežného spisovného jazyka. V terminológii sa napr. uplatňuje osobitný typ pomenovania, ktorý autorka pomenúva termínom slová so symbolmi (simvolo-slova), napr. *α-lúče, χ-kvadrát.*

2.3. Sémantický rozdiel medzi termínmi a bežnými slovami (netermínmi) sa ukazuje na základe porovnania ich vzťahu k mimojazykovej skutočnosti a na základe závislosti ich významu od nej. Termíny aj slová pomenúvajú niečo, čo sa nachádza mimo nich samých. Kým v slovách bežného spisovného jazyka sa dvojaká povaha ich lexikálneho významu prejavuje vo vzťahu k predmetom a vo vzťahu k slovám, pri termínoch je určujúcim prvkom ich významu spätie znaku s reáliou (s pojmom). Podstatný rozdiel medzi bežnými slovami a termínmi jestvuje aj v stupni „sémantickej určitosti": pre netermíny je charakteristická „sémantická neurčitosť", pre termíny naopak; pri netermínoch jestvuje viac typov významov, kým pri termíne sa realizuje ako základný iba priamy (nominatívny) význam, čo zodpovedá povahe terminológie, t. j. predmetno-logickému princípu vzájomného vzťahu označovaného pojmu a označujúceho prostriedku.

3. Dosť podrobne sa v knihe spracúva otázka, ktoré slovné druhy reprezentujú terminológiu, pretože autorka ju pokladá za zložitú a diskutabilnú. Konštatuje, že „ak je fyzikálny termín *analýza* termín, je aj sloveso *analyzovať* utvorené od neho termín, lenže je to vyjadrenie na inej úrovni — na úrovni dynamiky pohybu" (s. 41). Podľa toho v jazyku vedy možno voľne používať vo funkcii termínov aj iné slovné druhy než substantíva ako najvlastnejšie pomenúvacie prostriedky, ak vyjadrujú špeciálne pojmy a zodpovedajú kritériám terminologického pomenovania. Riešenie tejto otázky je zhodné s riešením známym aj v československej terminologickej literatúre (Hausenblas, 1963, s. 10).

4. Istá pozornosť sa v práci venuje otázke motivovanosti, ktorá má v našej tradícii dôležité postavenie (porov. Horecký, c. d., s. 45—50). Nejde tu o riešenie všeobecného teoretického problému motivovanosti (nemotivovanosti) jazykového znaku. Jednoducho sa ako fakt berie to, že jestvujú motivované a nemotivované termíny, ako aj rozličné stupne a typy motivácie, predovšetkým slovotvorná, syntaktická a sémantická. Zodpovedá to trom základným typom tvorenia termínov v ruštine. Podľa toho sú motivované všetky termíny s afixmi, zložené slová, viacslovné spojenia i slová, ktoré sa stali termínmi v dôsledku

prenesenia významu. Pozoruhodné je, že za motivované sa pokladajú aj termíny s grécko-latinskými prvkami typu *auto-, hydro-, izo-, mikro-* atď. s odôvodnením, že tieto prvky majú štandardnú sémantiku. Nemotivované (značkové) termíny sú také, pri ktorých zo synchrónneho hľadiska nie je známy motív ich utvorenia (napr. slovo *skloňovanie* ako gramatický termín). Ukazuje sa, že s otázkou motivovanosti sa vyrovnávajú i najnovšie terminologické teórie, hoci sa jej nepripisuje taká dôležitosť ako u nás.

5. Koncepčné východisko práce (t. j. konfrontácia termínov a netermínov) je zreteľné aj z charakteristiky lexikálno-sémantických procesov, ktoré pri termínoch majú iný základ ako pri netermínoch. Tieto procesy nemajú vnútrojazykové príčiny, lež závisia od špecifickosti rozvoja vedy a samej mimojazykovej skutočnosti. Spojenie termínu s vecou sa odráža v zmene obsahu pojmu (pri zachovaní jazykového znaku), čo je buď dôsledkom zmeny pojmu, buď dôsledkom rôznej interpretácie podstaty skúmaného objektu, ako aj v zmene znaku pri relatívnej stálosti označovaného pojmu. Polysémia, homonymia a i. lexikálno-sémantické procesy známe v bežnej spisovnej lexike prebiehajú v terminologickej lexike v menšom rozsahu a v inej podobe: polysémia sa prejavuje ako kategoriálna mnohoznačnosť i na základe prenášania významov; homonymia jestvuje v terminológii len v podobe takzvanej medzivednej a medzisystémovej homonymie a je dôsledkom rozpadu mnohoznačného slova na rozličné slová; synonymia zasahuje špeciálnu lexiku vedy ako ustavičný proces, najživší v začiatočných etapách formovania odbornej terminológie, keď sa ustaľujú základné termíny.

6. Osobitná pozornosť sa venuje vydeleniu štruktúrnych typov termínov. Zdá sa že vydelenie troch štruktúrnych typov termínov môže byť užitočné aj pre našu terminologickú prax. Ide o tieto štruktúrne typy:

I. Termíny — slová: 1. neodvodené (*lak, plyn*), 2. odvodené (*lakovač, plynový*), zložené (*plynovod*), 3. vzniknuté skrátením (*laser, rtg — röntgenový, röntgen*).

II. Termíny — spojenia slov: 1. rozložiteľné: a) voľné spojenia, kde každý komponent je termín a každý môže vstupovať do ďalších zväzkov (*kvantová chémia, kvantová mechanika, kvantová fyzika*), b) viazané spojenia slov, ktorých komponenty, ak ich berieme izolovane, nemusia byť termínmi (*pastierska kapsička, biele zlato*); 2. nerozložiteľné — termíny frazeologizmy (*voronie gnezdo* „pozorovateľňa v podobe suda na stožiari lode" — námornícky termín).

III. Kombinácia slova a symbolu (*α-kvantil, urán-235*).

7. Aspoň v krátkosti spomenieme základné spôsoby tvorenia termínov, pretože v tomto smere jestvujú niektoré spoločné črty medzi ruskou a slovenskou terminológiou (resp. aj inými terminológiami).

Na pozadí rozvoja vedy sa ako jeden z tradičných, no veľmi produktívnych spôsobov ukazuje sémantický spôsob tvorenia termínov. Ním sa vcelku jednoducho uspokojujú narastajúce pomenúvacie potreby, lebo umožňuje využívať slová jestvujúce v spisovnom jazyku. Slová ako *zem, tráva, slnko, mesiac* a i. patria zároveň do širokej sféry spisovného jazyka aj do úzkej, špeciálnej sféry jazyka vedy. Tento jav sa charakterizuje ako „realizácia rôznych typov informácie v závislosti od vzťahu slova k bežnému alebo vedeckému pojmu" (s. 23) a samy takéto slová sa zaraďujú k polyfunkčnej lexike, lebo sa súčasne používajú v rozličných funkciách a sférach. Slová bežnej slovnej zásoby sa stávajú termínmi v dôsledku sémantického preformovania (porov. napr. slovo *potok* v bežnej slovnej zásobe a slovo *potok* ako vodohospodársky termín, slová *zvuk, lúč* ako bežné spisovné slová a ako fyzikálne termíny). Historicky sa to vysvetľuje tým, že vedecké pojmy sa formovali na základe poznatkov získaných v procese praktického poznávania sveta, t. j. na základe „jazykových pojmov", na ktoré sa navrstvovali logicky spracované vedecké pojmy. Z jazykovej stránky to má za následok komplikovanie významovej stavby slova. Lexikálny význam sa totiž ukazuje ako nedostatočný na vyjadrenie obsahu vedeckého pojmu. Rozličné sémantické procesy (zužovanie, rozširovanie významu a i.) vedú vlastne k vzniku nového slova so špecializovaným významom, k vzniku sémantického neologizmu. Ide o proces živý aj v súčasnom jazyku vedy — z viacerých analyzovaných príkladov uvedieme aspoň terminologizáciu slova *únava* (porov. význam „ustatosť" s významom „opotrebenie" v termíne *únava materiálu*). Pravda, dôsledkom terminologizácie významu slova z bežnej slovnej zásoby alebo sekundárnej terminologizácie termínu býva vznik homoným.

Takisto tradičný a aktívny je aj syntaktický spôsob tvorenia termínov, lebo dáva predpoklady na tvorenie viacslovných termínov so zložitou sémantickou štruktúrou a na vyjadrenie všetkých nevyhnutných príznakov pojmu.

Tretím základným spôsobom obohacovania terminologickej lexiky je odvodzovanie slov. Hoci sa zákonitosti odvodzovania slov v terminológii v zásade zhodujú so zákonitosťami v spisovnom jazyku, jestvujú aj isté odlišnosti: pri tvorbe termínov jestvuje pestrejší súbor prostriedkov využívaných ako terminologické prvky a paralelne so slovnými prostriedkami sa hojne využívajú aj symbolické prostriedky. Pre terminológiu je charakteristické napr. používanie vlastných mien (*ampér, volt, joule*), medzinárodného slovného fondu umožňujúceho na základe

tzv. štandardných významov istých terminologických prvkov tvoriť jednoznačné termíny (*izoglosa, izochronizmus, hyperprodukcia, hypervitaminóza*). Vyzdvihuje sa najmä úloha latinského a gréckeho jazyka, ktoré nie sú iba prameňom lexikálnych výpožičiek, ale aj predlohou konkrétnych modelov na tvorenie ruských termínov. Prednosti takých termínov sú v tom, že nevyvolávajú falošné asociácie a pomenované pojmy sprostredkúvajú štandardnými významami terminologických prvkov, z ktorých sú zložené. Práve podľa nich možno bez nazretia do slovníka pochopiť význam termínov typu *geofón* („prístroj na zachytávanie zvukov zeme"). Napokon sa primeraná pozornosť venuje výpožičkám z iných jazykov. Nové termíny prechádzajú do národnej terminológie ako hotové jazykové jednotky spolu s pojmami a reáliami, ktoré pomenúvajú. Príčiny zvyšovania počtu prevzatých slov nie sú izolované od procesov rozvoja spoločnosti ako celku, od osobitostí rozvoja vied a národného spisovného jazyka. Aj pre nás je poučné stanovisko k presile anglických termínov v národných jazykoch vedy (vrátane ruského). Hoci sa pribúdanie anglicizmov odôvodňuje širokým využívaním anglického jazyka a literatúry, treba vidieť aj to, že vedci tejto presile neodporujú. Konštatovanie, že termíny samy bez sprostredkovania vedcov z jazyka do jazyka neprechádzajú, pokladáme za dosť výrečné.

Základným zdrojom formovania všetkých odborných terminológií je národný ruský jazyk, a tak základom ktorejkoľvek terminologickej sústavy sú pôvodné ruské pomenovania. To však neznačí nedoceňovanie úlohy iných jazykov a medzinárodného jazykového fondu vo formovaní ruskej terminológie. Pri všetkých objektívnych príčinách na uprednostňovanie prevzatých termínov treba vidieť prípady, ktoré sú daňou móde (slová a termíny so zložkou *mini-*) alebo jednoducho prekračovaním únosnej miery v preberaní.

8. Osobitný význam pre aplikačnú prácu v oblasti terminológie má opis prameňov a spôsobov tvorenia termínov podľa druhov pojmov, ako aj opis využívania jednotlivých slovotvorných prostriedkov. Najmä v tomto okruhu je dosť podnetov na porovnávanie zhôd i rozdielov medzi ruskou terminológiou a inými terminológiami. Medzi ruskou a slovenskou terminológiou sú napr. zhody vo využívaní medzinárodných terminologických prvkov, ako sú *anti-, baro-, dia-, zoo-, super-* atď., rozdiely zas napr. vo funkčnom zaťažení prípony *-teľ* (v ruštine sa hojne využíva na tvorenie názvov nástrojov, strojov — *dvižiteľ, dožigateľ,* kým v slovenčine je v tomto prípade zaťažená najmä prípona *-č: posunovač;* rozdiel je aj v tom, že v slovenskej terminológii sa substantíva na *-teľ* nepoužívajú v zloženinách pomenúvajúcich prístroje, nástroje — porov. rus. *zvukosnimateľ* — slov. *snímač zvuku*) ap.

9. Z myšlienok o lingvistických základoch ustaľovania odbornej ter-

minológie treba vyzdvihnúť aspoň tú, že odbornú terminológiu možno priblížiť prísne vedeckej terminológii, len ak sa vezmú do úvahy terminologické slovníky, súpisy a normy (v terminológii autorky je to oblasť fixovania termínov) a texty, v ktorých sa termíny používajú (oblasť fungovania).

Pre terminologickú prax má dosah téza, že základom normy jazyka vedy a jej ústredného ohnivka — terminológie — je súbor pravidiel o tvorení a používaní slov v spisovnom jazyku. Predsa však viaceré osobitosti v tvorení slov, vo fungovaní gramatických kategórií v terminológii, osobitosti v používaní slov vedú autorku k pojmu profesionálny variant normy spisovného jazyka. Na tomto základe pripúšťa pre odbornú sféru napr. formy typu *komponenta* (žen. rod), hoci v spisovnom jazyku je ustálená forma *komponent* (muž. rod). Morfologické a iné varianty sa môžu podľa autorky uplatniť vtedy, keď sa odlišujú významom a sférou použitia. Pravdaže, „za hranicami normy v terminológii je všetko, čo odporuje pravidlám tvorenia slov alebo formám slov" (s. 162). Autorka napr. nepokladá za prípustné termíny typu *ofarmlivanije,* hojne používané v odbornej praxi, pretože striedanie hlások *o/a* v základe (*oformiť — ofarmlivať*) nie je ústrojné, ani termíny s nenáležite tvorenými príčastiami, ako napr. v termíne *raspolagajemaja moščnosť* (= pohotový výkon). V intenciách takto chápanej „profesionálnej normy" možno teda odmietnuť aj termíny typu *predčistiaca stanica, predčistička* (známe z našej publicistiky) na základe toho, že ani názvy nástrojov, prístrojov a strojov s príponou *-ička,* ani prídavné mená s príponou *-ací* sa netvoria od dokonavých slovies.

10. Z komplexného lingvistického opisu terminológie, ako ho predstavuje práca V. P. Danilenkovej *Russkaja terminologija,* dá sa v jednom článku priblížiť iba to najzákladnejšie. Pri výskume našej terminológie a v jednotlivostiach aj v našej terminologickej praxi bude užitočné všímať si túto prácu podrobnejšie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DANILENKO, V. P.: Russkaja terminologija. Opyt lingvističeskogo opisanija. Moskva, Nauka 1977. 243 s.

HAUSENBLAS, K.: Termíny a odborný text. Československý terminologický časopis, *2,* 1963, s. 7—15.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

Súčasné problémy francúzskej terminológie

KATARÍNA KUPČIHOVÁ — KAREL SEKVENT

Od druhej polovice šesťdesiatych rokov sa vo Francúzsku prijíma celý rad organizačných opatrení, ktorých cieľom je zabezpečiť zvýšenie starostlivosti o kultúru francúzskeho jazyka. O niektorých opatreniach tu chceme informovať. Sú totiž zaujímavé nielen z jazykového a organizačného hľadiska, ale majú navyše aj určitý dosah pre výučbu francúzštiny na našich školách (Kupčihová — Sekvent, 1978) a tiež pre našu lexikografiu.

Vážne znepokojenie a obavy o kultúru francúzskeho jazyka spôsobuje veľmi intenzívne prenikanie prvkov z angličtiny (najmä z jej amerického variantu) do francúzštiny. Toto prenikanie narastá po r. 1945 a súvisí nepochybne s politickou, ekonomickou, vojenskou, vedeckou a kultúrnou expanziou USA. Podporuje ho jazyk reklamy a oznamovacích prostriedkov a tiež snobstvo francúzskeho meštiaka. Zasahuje však používanie spisovného jazyka vôbec.

Vplyv angličtiny sa najviac prejavuje v slovnej zásobe a v menšej miere aj v syntaxi, ťažkosti sú s výslovnosťou a pravopisom cudzích slov. Niektoré oblasti ľudskej činnosti (ako napr. verejné práce, organizácia a riadenie podnikov, obchodné právo, audiovizuálna technika, informatika) sú vo Francúzsku známe zväčša v súvislosti s anglickou terminológiou. Situácia dospela až tak ďaleko, že sa objavovali celé texty (reklama, inzercia) písané veľmi deformovanou francúzštinou alebo písané iba po anglicky. Veľká intenzita používania cudzích slov zmenšovala aj všeobecnú zrozumiteľnosť prejavov.

Koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov sa vo Francúzsku dvíhajú prvé kritické hlasy predstaviteľov kultúry a školstva, varujúce pred neodôvodneným nadmerným používaním anglických slov. Pociťujú ho ako degradáciu francúzštiny, ako jazykovú anarchiu vedúcu k strate prestíže francúzštiny v súčasnom svete.

Francúzska vláda — v snahe podporiť kultúru reči — reagovala na túto situáciu v r. 1966 založením tzv. Haut Comité de la langue française (Najvyšší výbor pre francúzsky jazyk), ktorý dostal za úlohu zabezpečovať ochranu čistoty francúzštiny.

Pod záštitou Najvyššieho výboru pre francúzsky jazyk pracujú terminologické komisie uzákonené r. 1972. Zriaďujú sa pri centrálnych úradoch (ministerstvách) vždy, keď to situácia vyžaduje. Majú dvojaké poslanie: 1. zostaviť inventár „medzier" v určitej lexikálnej oblasti a 2. navrhnúť nové termíny na pomenovanie nových mimojazykových javov alebo ako náhradu za neželateľné výpožičky z cudzích jazykov.

Tieto termíny schvaľujú a vydávajú príslušné ministerstvá v zbierke zákonov (!). Prvé zoznamy schválených termínov vyšli r. 1973.

Neviedli však k žiadanému cieľu, pretože sa schválené termíny nepoužívali. Francúzska vláda preto r. 1975 pristúpila k vydaniu zákona o používaní francúzskeho jazyka (Krejzová, 1976; Chmelová, 1977). Zákon nariaďuje povinné používanie francúzštiny v týchto oblastiach: v distribúcii tovaru a služieb, v rozhlasových a televíznych reláciách, pri uzatváraní pracovných zmlúv, v tlačových publikáciách, vo verejných nápisoch a v činnosti verejných orgánov a inštitúcií. Zákon zakazuje použitie cudzích slov, ak existujú schválené francúzske termíny, nie je však namierený proti výpožičkám, ktoré prešli už dávnejšie do bežného úzu a sú zrozumiteľné. Porušenie ustanovení zákona sa považuje za trestný čin a tak sa bude aj trestať. Na jeho dodržiavanie má dozerať Najvyšší výbor pre francúzsky jazyk a jeho rešpektovanie majú zabezpečovať aj pracovníci oddelenia pre trestné činy.

Hlavným zmyslom zákona je predovšetkým ochrániť francúzskeho spotrebiteľa pred škodami, ktoré môžu vyplynúť z neporozumenia cudzích výrazov. Má však nepochybne aj výrazný kultúrno-jazykový aspekt.

Francúzska lexikografia sa ťažko zaobíde bez zoznamov schválených termínov, vydávaných pod názvom *Enrichissement du vocabulaire* (Obohacovanie slovnej zásoby). Vychádzajú v zbierke zákonov (Journal Officiel) a riaditeľstvo zbierky zákonov ich vydáva a predáva ešte v osobitných výtlačkoch. Spomedzi už publikovaných môžeme uviesť zoznamy schválených termínov pre oblasti rozhlasovej, televíznej, filmovej a divadelnej techniky a tvorby; stavebníctva a urbanizmu; jadrovej techniky, naftárstva, výskumu kozmu a dopravy (všetky z 12. 1. 1973); ekonomiky a financií; teórie a spracovania informácií (z 29. 11. 1973); zdravotníctva a lekárstva (z 2. 1. 1975).

Tieto zoznamy sú vlastne určitým typom terminologického slovníka príslušného pracovného odboru. Obsahujú však iba neologizmy a z väčšej časti francúzske ekvivalenty inojazyčných (hlavne anglických) termínov. V zoznamoch sa rozlišujú schválené termíny (ich používanie je naďalej povinné) a odporúčané termíny. Francúzsky výraz sa stručne definuje a po definícii sa uvádza inojazyčná podoba a v niektorých prípadoch aj dosiaľ používaný nevhodný francúzsky výraz. Schválené a odporúčané termíny majú povahu:

1. prevzatých slov. Úsilie zbaviť francúzštinu množstva anglických slov a zabrániť ich ďalšiemu prenikaniu by podľa Francúzov nemalo vyústiť do striktného purizmu. Preto sa použil pojem evolutívny purizmus: je to tendencia nové skutočnosti pomenúvať novými francúzskymi slovami. Skutočný odklon od striktného purizmu badať v zoznamoch, ktoré schvaľujú aj výpožičky z angličtiny, napr. *drugstore, hypergol,*

management, manifold. Ich výslovnosť sa však spravuje zásadami francúzskeho jazyka.

Aj predseda francúzskej vlády v obežníku zo 14. 3. 1977, vydanom k zákonu o používaní francúzskeho jazyka, pripomína, že bežne používané termíny cudzieho pôvodu sú prípustné, ak nemajú francúzsky ekvivalent, napr. *beefsteak* (prípadne *bifteck*), *sandwich, toast, short, spaghetti* atď.

2. pofrancúzštených slov. Ide jednak o prispôsobenie grafickej podoby cudzích slov francúzskemu pravopisnému systému, napr. *accrétion* — angl. *accretion, aéronomie* — *aeronomy, planétoïde* — *planetoid, palettisation* — *palletisation*, jednak o pofrancúzštenie slovotvorných prvkov, napr. *injecteur* — angl. *injector, dopage* — *doping.*

3. kalkov, napr. *billet ouvert za open ticket, réacteur à eau bouillante* za *boiling water reactor.*

4. novoutvorených slov (neologizmov v užšom zmysle slova), napr. *spationaute, spationautique, spationef* za *astronaut, astronautics, spacecraft* (možno však používať aj *astronaute, astronautique, astronef*), *spatialiser* „prispôsobiť kozmickým podmienkam".

5. slov s novým významom (neologizmov v širšom zmysle slova), napr. *confinement* za *containment, répartiteur* za *dispatcher, chaussette* za *thimble.* Nové významy nadobúdajú najmä slová latinského pôvodu, ktoré sa vyskytujú vo francúzskej i anglickej slovnej zásobe, napr. *activation, divergent, station, terminal.*

6. slov, ktorých používanie treba zachovať. Ide napr. o také bežné francúzske slová ako *lune, salle de séjour* a *vestiaire,* ktorým konkurovali *moon, living (room)* a *dressing (room).*

K nedostatkom zoznamov patrí nejednotnosť niektorých termínov, vyplývajúca zrejme z nedostatočnej koordinácie činnosti príslušných komisií. Napr. za *engineering* sa uvádza *ingéniérie* i *ingénierie.* Komisie sa takisto neusilovali obmedziť vo francúzskej terminológii pomerne bohatú polylexiu (viacmennosť), ktorá je určitou nevýhodou. Zoznamy fixujú niektoré synonymá (napr. *noyau* a *cœur, postsonorisation* a *surjeu, astronaute* a *spationaute* a ich odvodeniny atď.) a dokonca celý rad tautoným, napr. *attraits* a *agréments, gasoil* a *gazole, interface* a *jonction, liste* a *listage, pergelisol* a *permagel, diergol* a *biergol, fuel-oil* a *fuel a mazout* a ďalšie. Niektoré schválené termíny v zoznamoch možno pokladať za príliš puristické (Gondailler, 1972).

Dlhoročné prenikanie anglicizmov do francúzštiny sa prirodzene prejavilo vo výkladových slovníkoch vydávaných vo Francúzsku a v našich prekladových slovníkoch bežného jazyka i odbornej terminológie. V porovnaní s vydanými zoznamami termínov sa v našich slovníkoch v súčasnosti vyskytujú tieto typy hesiel a ekvivalentov:

1. iba anglické termíny, napr. *dispatcher* (Šedivý, 1967 a Mazák,

1971) — schválený je *répartiteur; hardware* (Sydow, 1974) — schválený je *matériel; doping* (Šedivý, 1967) — schv. *dopage; script* (Neumann — Hořejší, 1974) — schv. *scripte.*

2. anglické termíny aj francúzske termíny nezodpovedajúce však schváleným, napr. *angledozer, bulldozer à angle* (Mazák, 1971) — odporúča sa *bouteur biais; hardware, pièces constructives* (Sýkora, 1975) — schv. *matériel; software, aides à la programmation* (Sydow, 1974 a Bürger, 1976) — schv. *logiciel; light pen, crayon lumineux* (Bürger, 1976) — schv. *photostyle; pipe-line, ligne de pétrole* (Mazák, 1971) — schv. *pipeline* (s francúzskou výslovnosťou) ako nadradený termín s významom „diaľkové vedenie, potrubie" (porov. Neumann — Hořejší, 1974) pre *oléoduc* „naftovod, ropovod" a *gazoduc* „plynovod"; *bulldozer, chasse-terre* (Mazák, 1971) — pripúšťa sa *bouldozeur* a odporúča *bouteur; play-back, postsynchronisation* (Neumann — Hořejší, 1974) — odporúča sa *postsonorisation.*

3. anglické termíny aj francúzske termíny zodpovedajúce schváleným; napr. *scraper, décapeuse* (Mazák, 1971); *digital, numérique* (Sydow, 1974, Sýkora, 1975 a Bürger, 1976); *leasing, crédit-bail; fading, évanouissement; doping, dopage* (Neumann — Hořejší, 1974); *speaker, annonceur* (Šedivý, 1967 a Smolák — Hrčka, 1971) — slovensko-francúzska časť však uvádza v hesle *hlásateľ* len ekvivalent *speaker.*

4. francúzske termíny nezodpovedajúce schváleným, napr. *traitement en groupes, traitement par étapes* (Sydow, 1974) — schv. *traitement par lots; paquet d'un programme* (Bürger, 1976) — odpor. *programme-produit.*

5. francúzske termíny zodpovedajúce schváleným, napr. *temps réel* (Sydow, 1974 a Sýkora, 1975); *distribution d'une pièce* „obsadenie hry" (Šedivý, 1967). Niektoré prípady by bolo treba doplniť o schválené alebo odporúčané tautonymá, napr. *listage* (Bürger, 1976) o *liste; incrément* (Sydow, 1974) o *pas de progression.* Pokiaľ sa ako nové termíny schvaľujú slová už jestvujúce (pozri vyššie bod 5), treba ich v slovníkoch doplniť o nové významy, napr. *distribution* (Šedivý, 1967 a Neumann — Hořejší, 1974) o význam „dispečing"; *redevance* (Neumann — Hořejší, 1974) o význam „autorské, licenčné poplatky" (angl. *royalties*); *cadreur* (tamtiež) o význam „kameraman"; *classe* (tamtiež) o významy „životná úroveň, komfort" (angl. *standing*).

Ukazuje sa teda ako nanajvýš potrebné prizerať na zoznamy nových termínov a využívať ich nielen z pravopisnej, ale aj výslovnostnej a sémantickej stránky. Rovnako dôležité však bude pozorne sledovať súčasný úzus a excerpovať najnovšie publikácie, ktorých autori už mohli realizovať požiadavky zákona o používaní francúzskeho jazyka a voliť navrhované a schválené termíny.

Z francúzsko-slovenských slovníkov nemožno, prirodzene, neprijaté anglicizmy (a neschválené francúzske termíny) odstrániť. Treba ich však dôsledne označovať ako anglicizmy, prípadne amerikanizmy (zatiaľ sa to robí iba veľmi zriedkavo) a ako slová zastarané. Uvedený typ slovníkov možno totiž použiť aj pri aktívnej slovnej zásobe. V slovensko-francúzskych slovníkoch treba uprednostňovať nové domáce ekvivalenty pred ekvivalentmi anglického pôvodu.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

BÜRGER, E. a kol.: Automatizovaný zber dát. Programovanie. Anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-slovenský slovník. Berlin, VEB Verlag Technik — Bratislava, Alfa 1976.

GONDAILLER, J. P.: Les puristes contre la langue. Linguistique 1972, č. 2.

CHMELOVÁ, J.: Aktuální problémy kodifikace francouzštiny. Jazykovědné aktuality, *14,* 1977, č. 1, s. 27—29.

KREJZOVÁ, A.: O francouzském jazykovém zákonu. Naše řeč, *59,* 1976, č. 4, s. 175—183.

KREJZOVÁ, A.: La langue — attribut de la puissance? Philologica Pragensia, *19,* 1976, č. 4, s. 189—195.

KUPČIHOVÁ, K. — SEKVENT, K.: Zákon o používaní francúzskeho jazyka a naše učebnice francúzštiny. Cizí jazyky ve škole, *22,* 1978/79 (v tlači).

MAZÁK, Š. a kol.: Francúzsko-slovenský a slovensko-francúzsky technický slovník. 2. vyd. Bratislava, Alfa 1971.

NEUMANN, J. — HOŘEJŠÍ, V. a kol.: Velký francouzsko-český slovník. Praha, Academia 1974.

SMOLÁK, V. — HRČKA, O.: Francúzsko-slovenský a slovensko-francúzsky vreckový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971.

SYDOW, A. a kol.: Kybernetika. Anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-slovenský slovník. Berlin, VEB Verlag Technik — Bratislava, Alfa 1974.

SÝKORA, J. a kol.: Automatizačná technika. Anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-španielsko-poľsko-maďarsko-slovenský slovník. Berlin, VEB Verlag Technik — Bratislava, Alfa 1975.

ŠEDIVÝ, V.: Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967.

*Základné názvy z fyziky**

Termika (náuka o tepelných javoch)

molekulová fyzika
časť fyziky vysvetľujúca vlastnosti látok na základe ich molekulovej štruktúry

kinetická teória látok
časť fyziky vysvetľujúca tepelné javy na základe atomistických predstáv o stavbe látok

Brownov pohyb
neusporiadaný pohyb veľmi malých častíc vznášajúcich sa v tekutine vyvolaný nárazmi jej molekúl

difúzia
mikroskopický pohyb častíc vedúci k rovnovážnemu rozdeleniu ich koncentrácií

súdržnosť = kohézia
vzájomné príťažlivé pôsobenie medzi molekulami tekutiny

priľnavosť = adhézia
prilípanie kvapalín na tuhých látkach podmienené medzimolekulovým pôsobením stýkajúcich sa látok

kohézne sily
príťažlivé sily pôsobiace medzi molekulami tekutiny

adhézne sily
príťažlivé sily medzi molekulami povrchových vrstiev stýkajúcich sa látok

látkové množstvo
fyzikálna veličina, ktorá je mierou počtu častíc látky (jej jednotka je mol)

Avogadrova konštanta
podiel počtu molekúl látky a jej látkového množstva

molová hmotnosť
veličina určená podielom hmotnosti látky a jej látkového množstva

molový objem
veličina určená podielom objemu látky a jej látkového množstva

normálny molový objem
molový objem pri normálnom tlaku a normálnej teplote

hustota rozloženia molekúl
veličina určená podielom počtu molekúl a objemu, v ktorom sa tieto molekuly nachádzajú

---

* Pod týmto názvom sme uverejnili súpis fyzikálnych termínov a ich definícií ako výsledok práce názvoslovnej komisie pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov SAV (pozri KS, *9*, 1975, s. 168—173; KS, *10*, 1976, s. 343—351 a KS, *11*, 1977, s. 352—356). Publikovaný výber je pokračovaním v tejto práci.

stredná kvadratická rýchlosť molekúl plynu = efektívna rýchlosť
druhá odmocnina z aritmetického priemeru kvadrátov rýchlosti molekúl plynu
priemerná rýchlosť molekúl plynu
aritmetický priemer absolútnych hodnôt rýchlostí molekúl plynu
stredná voľná dráha molekúl plynu
priemerná dráha molekuly medzi jej dvoma po sebe nasledujúcimi zrážkami
účinný prierez molekuly
plošný obsah terčíka, ktorý predstavuje molekulu pre nalietavajúcu molekulu z hľadiska ich možnej zrážky
stredná frekvencia interakcií molekúl plynu
podiel počtu interakcií molekúl látky a času, za ktorý k nim došlo
absolútna teplota
teplota vyjadrená v Kelvinovej teplotnej stupnici
Celziova teplota
teplota vyjadrená v Celziovej teplotnej stupnici
teplotná stupnica
stupnica určená na porovnávanie teplôt
ortuťová teplotná stupnica
teplotná stupnica založená na teplotnej rozťažnosti ortuti
plynová teplotná stupnica
teplotná stupnica založená na teplotnej rozťažnosti alebo rozpínavosti plynu
termodynamická teplotná stupnica
teplotná stupnica definovaná pomocou účinnosti vratne pracujúceho tepelného stroja
medzinárodná teplotná stupnica
teplotná stupnica definovaná základnými teplotnými bodmi a spôsobom interpolácie medzi nimi
teplomer
prístroj na meranie teploty
Celziov teplotný stupeň
základný teplotný interval Celziovej teplotnej stupnice zhodný so základným teplotným intervalom Kelvinovej stupnice
kelvin
jednotka termodynamickej teploty definovaná ako 273,16 diel termodynamickej teploty trojného bodu vody
absolútna nulová teplota
teplota na začiatku termodynamickej teplotnej stupnice
trojný bod vody
stav vody, v ktorom sú v termodynamickej rovnováhe všetky tri skupenstvá vody
teplota trojného bodu vody
teplota vody v jej trojnom bode
teplota topenia
teplota, pri ktorej sa mení tuhé skupenstvo látky na kvapalné
teplota tuhnutia
teplota, pri ktorej sa mení kvapalné skupenstvo látky na tuhé

teplota varu
teplota, pri ktorej sa mení kvapalné skupenstvo látky na plynné
teplota kondenzácie
teplota, pri ktorej sa mení plynné skupenstvo látky na kvapalné
teplotná rozťažnosť
zmena rozmerov alebo objemu látky zapríčinená zmenou teploty
teplotný súčiniteľ dĺžkovej rozťažnosti
podiel relatívneho predĺženia telesa a príslušnej zmeny teploty
teplotný súčiniteľ objemovej rozťažnosti
podiel relatívnej zmeny objemu a príslušnej teploty
teplotná rozťažnosť plynov
zmena objemu plynu zapríčinená len zmenou teploty
teplotná rozpínavosť
zmena tlaku plynu zapríčinená len zmenou teploty
súčiniteľ rozťažnosti plynu
podiel relatívnej zmeny objemu plynu a príslušnej zmeny teploty pri stálom tlaku
súčiniteľ rozpínavosti plynu
podiel relatívnej zmeny tlaku plynu a príslušnej zmeny teploty pri stálom objeme
Boylov-Mariottov zákon
zákon závislosti tlaku plynu od jeho objemu pri stálej teplote
Gay-Lussacov zákon
zákon závislosti objemu plynu od jeho teploty pri stálom tlaku
Charlesov zákon
zákon závislosti tlaku plynu od jeho teploty pri stálom objeme
stavová rovnica ideálneho plynu
zákon, ktorý udáva vzťah medzi tlakom, objemom a teplotou daného množstva ideálneho plynu
stavové veličiny
fyzikálne veličiny určujúce stav uvažovanej sústavy
univerzálna plynová konštanta
konštanta vystupujúca v stavovej rovnici ideálneho plynu
merná plynová konštanta
podiel univerzálnej plynovej konštanty a molovej hmotnosti plynu
Van der Waalsova stavová rovnica
stavová rovnica pre skutočné plyny, v ktorej sa rešpektuje vplyv vlastného objemu molekúl plynu a príťažlivých síl medzi nimi
teplo = množstvo tepla
fyzikálna veličina, ktorá je tak ako práca mierou zmeny vnútornej energie sústavy a ktorá bezprostredne súvisí s neusporiadaným pohybom častíc látky
kalorimetria
časť náuky o tepelných javoch, ktorá sa zaoberá meraním tepla
kalorimetrická rovnica
rovnica, ktorá vystihuje proces výmeny tepla v izolovanej sústave na princípe zákona o zachovaní tepla

tepelná kapacita
veličina určená podielom tepla dodaného telesu a príslušnej zmeny jeho teploty

merné teplo
veličina určená podielom tepelnej kapacity telesa a jeho hmotnosti

merné teplo pri stálom objeme
merné teplo látky, keď sa pri ohrievaní jej objem nemení

merné teplo pri stálom tlaku
merné teplo látky, keď sa pri ohrievaní jej tlak nemení

molové teplo
veličina určená podielom tepelnej kapacity telesa a jeho látkového množstva

molové teplo pri stálom objeme
molové teplo látky, keď sa pri ohrievaní jej objem nemení

molové teplo pri stálom tlaku
molové teplo látky, keď sa pri ohrievaní jej tlak nemení

Poissonova konštanta
podiel merného tepla plynu pri stálom tlaku a merného tepla pri stálom objeme

termodynamika
časť náuky o tepelných javoch, ktorá sa zaoberá všeobecnými zákonmi zmien energie a vzájomnej premeny jej rôznych foriem v makroskopických sústavách, ako aj dôsledkami, ktoré z nich vyplývajú

prvá termodynamická veta
základný zákon termodynamiky vyjadrujúci rozšírenie platnosti zákona o zachovaní energie aj na tepelné deje

druhá termodynamická veta
základný zákon termodynamiky vyjadrujúci možnosti premeny tepla na prácu a určujúci prirodzený smer nevratných dejov

tretia termodynamická veta
základný zákon termodynamiky, z ktorého vyplýva, že konečným procesom nie je možné ochladiť látku na nulovú teplotu

izochorická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri stálom objeme

izobarická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri stálom tlaku

izotermická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri stálej teplote

adiabatická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri tepelnej izolácii plynu

izoentropická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri stálej entropii

polytropická stavová zmena plynu
zmena stavu plynu pri ľubovoľnej zmene jeho stavových veličín

vnútorná energia
stavová veličina daná súčtom kinetických a vzájomných potenciálnych energií častíc tvoriacich makroskopickú sústavu

entropia
stavová veličina, ktorej prírastok sa rovná podielu sústavou vratne prijatého tepla a absolútnej teploty, pri ktorej sa teplo prijímalo

voľná vnútorná energia = voľná energia
stavová veličina definovaná rozdielom vnútornej energie sústavy a súčinu jej entropie s absolútnou teplotou

entalpia
stavová veličina definovaná súčtom vnútornej energie sústavy a súčinu tlaku s objemom

voľná entalpia
stavová veličina definovaná rozdielom entalpie sústavy a súčinu entropie s absolútnou teplotou

pracovný diagram plynu = pracovný diagram pary
diagram, v ktorom sa na vodorovnú os nanáša objem a na zvislú tlak plynu

indikátorový diagram tepelného stroja
pracovný diagram samočinne nakreslený špeciálnym prístrojom, indikátorom, pripojeným na stroj

stavový diagram
diagram znázorňujúci vzájomnú závislosť stavových veličín látky

vratný dej
dej, ktorého priebeh možno ľubovoľne malou zmenou určitých vonkajších podmienok zmeniť na opačný

nevratný dej
dej, ktorý nie je vratný

kruhový dej = cyklus
dej, po ktorého skončení sa sústava nachádza opäť vo východiskovom stave

Carnotov cyklus
vratný cyklus zložený z dvoch izotermických a dvoch adiabatických dejov

účinnosť kruhového deja = účinnosť cyklu
podiel získanej práce a tepla dodaného sústave počas kruhového deja

tepelný stroj
zariadenie umožňujúce premenu tepla na mechanickú prácu a pracujúce na princípe kruhového deja

chladiaci stroj
zariadenie umožňujúce prenos tepla z chladnejšieho telesa na teplejšie a pracujúce na princípe kruhového deja

termodynamická sústava
súbor mikroskopických objektov považovaných za jeden celok, ktoré si navzájom alebo s okolím môžu vymieňať energiu

termodynamická rovnováha
stav termodynamickej sústavy, pri ktorom neprebiehajú v nej nijaké makroskopické zmeny

homogénna sústava = rovnorodá sústava
termodynamická sústava, ktorej ľubovoľný makroskopický objemový element má rovnaké vlastnosti

nehomogénna sústava = nerovnorodá sústava
termodynamická sústava, ktorá nie je homogénna

heterogénna sústava
nehomogénna sústava, vnútri ktorej existujú ostré rozhrania oddeľujúce makroskopické časti rozličných vlastností

zložky termodynamickej sústavy
jednotlivé chemické látky tvoriace termodynamickú sústavu

fáza termodynamickej sústavy
súhrn homogénnych častí heterogénnej sústavy rovnakých vlastností

počet stupňov voľnosti termodynamickej sústavy
najmenší počet parametrov, ktoré určujú stav termodynamickej sústavy pri danom počte fáz

Gibbsov zákon fáz
vzťah medzi počtom zložiek, počtom fáz a počtom stupňov voľnosti termodynamickej sústavy v rovnováhe

parciálny objem
objem, ktorý by zaujímal daný plyn zo zmesi plynov po odstránení všetkých ostatných zložiek zmesi pri zachovaní tlaku a teploty

parciálny tlak
tlak, ktorý by mal daný plyn zo zmesi plynov po odstránení všetkých ostatných zložiek zmesi pri zachovaní objemu a teploty

Daltonov zákon
zákon, podľa ktorého sa tlak zmesi ideálnych plynov rovná súčtu ich parciálnych tlakov

skvapalňovanie plynov
premena plynov na kvapaliny

nasýtená para
para, ktorá je v termodynamickej rovnováhe so svojou kvapalinou

nenasýtená para = prehriata para
para, ktorej teplota je vyššia ako teplota nasýtenej pary pri rovnakom tlaku

kritický stav
stav látky, v ktorom jej kvapalná a plynná fáza majú rovnaký merný objem

kritická teplota
teplota látky v jej kritickom stave

kritický tlak
tlak látky v jej kritickom stave

kritický objem
objem látky v jej kritickom stave

kritický bod
bod na stavovom diagrame látky určený kritickými hodnotami stavových veličín

trojný bod
stav látky, v ktorom sú v termodynamickej rovnováhe jej všetky tri skupenstvá

skupenské teplo = latentné teplo
teplo, ktoré sa spotrebuje alebo uvoľní pri premene skupenstva látky

merné skupenské teplo = merné latentné teplo
veličina určená podielom skupenského tepla a hmotnosti látky

molové skupenské teplo
veličina určená podielom skupenského tepla látky a jej látkového množstva
topenie
premena tuhého skupenstva látky na kvapalné
skupenské teplo topenia
teplo, ktoré sa spotrebuje pri premene tuhého skupenstva látky na kvapalné
merné skupenské teplo topenia
veličina určená podielom skupenského tepla topenia látky a jej hmotnosti
tuhnutie
premena kvapalného skupenstva látky na tuhé
skupenské teplo tuhnutia
teplo, ktoré sa uvoľní pri premene látky z kvapalného skupenstva na tuhé
merné skupenské teplo tuhnutia
veličina určená podielom skupenského tepla tuhnutia a hmotnosti látky
vyparovanie
premena kvapalného skupenstva látky na plynné
var
vyparovanie, pri ktorom sa tlak nasýtených pár rovná vonkajšiemu tlaku
skupenské teplo vyparovania
teplo, ktoré sa spotrebuje pri premene látky z kvapalného skupenstva na plynné
merné skupenské teplo vyparovania
veličina určená podielom skupenského tepla vyparovania látky a jej hmotnosti
skupenské teplo varu
teplo, ktoré sa spotrebuje na premenu kvapaliny na paru varom
merné skupenské teplo varu
veličina určená podielom skupenského tepla varu kvapaliny a jej hmotnosti
kondenzácia
premena plynného skupenstva látky na kvapalné
skupenské teplo kondenzácie
teplo, ktoré sa uvoľní pri premene látky z plynného skupenstva na kvapalné
merné skupenské teplo kondenzácie
veličina určená podielom skupenského tepla kondenzácie látky a jej hmotnosti
sublimácia
priama premena tuhého skupenstva látky na plynné
skupenské teplo sublimácie
teplo, ktoré sa spotrebuje pri priamej premene látky z tuhého skupenstva na plynné
desublimácia
priama premena plynného skupenstva látky na tuhé
skupenské teplo desublimácie
teplo, ktoré sa uvoľní pri priamej premene látky z plynného skupenstva na tuhé

merné skupenské teplo desublimácie
veličina určená podielom skupenského tepla desublimácie látky a jej hmotnosti

reakčné teplo
teplo uvoľnené alebo spotrebované pri chemickej reakcii látok

merné reakčné teplo
veličina určená podielom reakčného tepla a hmotnosti reakčných splodín

spalné teplo
reakčné teplo získané dokonalým spálením látky v kyslíku

merné spalné teplo
veličina určená podielom spalného tepla a hmotnosti spaľovacej látky

výhrevnosť
podiel spalného tepla paliva zmenšeného o skupenské teplo vyparovania vody vznikajúcej reakciou, prípadne i obsiahnutej v palive a jeho hmotnosti

rozpúšťacie teplo
teplo vzniknuté alebo spotrebované pri rozpúšťaní látky v takom množstve rozpúšťadla, aby vznikol roztok žiadanej koncentrácie

merné rozpúšťacie teplo
veličina určená podielom rozpúšťacieho tepla a hmotnosti rozpustenej látky

absolútna vlhkosť vzduchu
veličina určená podielom hmotnosti vodných pár v danom objeme vzduchu a tohto objemu

relatívna vlhkosť vzduchu
veličina určená podielom absolútnej vlhkosti vzduchu a absolútnej vlhkosti vzduchu nasýteného vodnými parami pri tej istej teplote vyjadreným v percentách

rosný bod
teplota vzduchu, pri ktorej vodné pary nachádzajúce sa vo vzduchu začínajú kondenzovať

vlhkomer = hydrometer
prístroj na meranie vlhkosti vzduchu

hydrograf
prístroj, ktorý registruje časový priebeh vlhkosti vzduchu

tepelný tok
veličina určená podielom tepla, ktoré prešlo danou plochou, a príslušného času

hustota tepelného toku
veličina určená podielom tepelného toku prechádzajúceho plochou kolmou na smer šírenia tepla a tejto plochy

šírenie tepla
prenos tepla z miesta s vyššou teplotou na miesto s nižšou teplotou

prúdenie tepla = konvekcia tepla
prenos tepla pohybom makroskopických častí látkového prostredia

tepelné žiarenie = sálanie tepla
prenos tepla elektromagnetickým vlnením

vedenie tepla = kondukcia tepla
šírenie tepla v látkach výmenou kinetickej energie medzi atómami alebo molekulami látky, ktorá ako celok je v pokoji

súčiniteľ tepelnej vodivosti
veličina určená podielom hustoty tepelného toku a teplotného spádu

teplotný spád
veličina určená podielom rozdielu medzi teplotami v dvoch bodoch prostredia a ich vzdialenosti

prestup tepla
prenos tepla rozhraním medzi tekutinou a tuhou látkou

súčiniteľ prestupu tepla
veličina určená podielom hustoty tepelného toku prechádzajúceho rozhraním tuhého a tekutého prostredia a rozdielom teplôt tekutého prostredia a povrchu tuhého prostredia

prechod tepla stenou
prenos tepla z jedného prostredia do druhého cez stenu určitej hrúbky

súčiniteľ prechodu tepla
veličina určená podielom hustoty tepelného toku pri prechode tepla stenou a rozdielu teplôt prostredí oddelených stenou

tepelný odpor
prevrátená hodnota súčiniteľa prechodu tepla

Stefanov-Boltzmanov zákon
zákon, podľa ktorého celková energia vyžiarená plošnou jednotkou žiariaceho telesa za jednotku času je úmerná štvrtej mocnine absolútnej teploty povrchu telesa

Stefanova-Boltzmanova konštanta
veličina vystupujúca ako konštanta úmernosti v Stefanovom-Boltzmanovom zákone

absolútne čierne teleso = dokonale čierne teleso
teleso, ktoré pohltí všetko elektromagnetické žiarenie dopadajúce naň.

DISKUSIE

O termínoch prognácia a disgnácia

FRANTIŠEK ŠIMON

V *Slovenskom čeľustnoortopedickom názvosloví* (Bratislavské lekárske listy, 1970, s. 706) sme našli termíny *disgnácia, eugnácia* a *prognácia,* ktoré sa používajú v čeľustnej ortopédii. *Disgnácia* je vývojová odchýlka chrupu, *eugnácia* znamená vyrovnaný chrup a *prognácia* nadmerné prečnievanie čeľuste.

Spoločným základom všetkých troch termínov je grécke substantí-

vum *gnathos* (= čeľusť). Termín *prognácia* je teda utvorený z gréckeho substantíva *gnathos* a z gréckeho prefixu *pro* (= vpredu). Grécke písmeno *théta* sa transkribuje do latinčiny ako *th,* a preto sa tento termín píše v latinskej lekárskej terminológii ako *prognathia.*

Národné lekárske terminológie si v mnohých prípadoch neutvárajú svoje vlastné termíny, ale preberajú ich z latinčiny, pričom si ich foneticky, graficky a gramaticky prispôsobujú. Napr. vo francúzštine a nemčine má termín *prognathia* podobu *prognathie* (Veillon-Nobel, 1969, s. 603), v ruštine *prognatija* (Lexikon medicum, 1971, s. 967). V starších českých publikáciách sa objavuje tento termín ako *prognathie* (Lhotský, 1946, s. 298; Valach-Kábrt, 1969, s. 375), v novších ako *prognatie* (Toman, 1970, s. 358 n; Adam, 1976, s. 14 n.). Rejman v Slovníku cizích slov má dve podoby v poradí *prognace, prognatie* (s. 302). V slovenskej literatúre sme našli znenie *prognátia* v učebnici Molnár — Schranz — Huszár (1952, s. 16 n.), *prognatia* u Savuľáka (1959, s. 522), znenie *prognácia* v Slovníku slovenského jazyka (1963, s. 623), v učebnici J. Halmoša (1977, s. 167) a inde. Slovenský preklad Stručného lekárskeho slovníka od Kábrta a Valacha (1968) je v tomto smere nedôsledný, pretože termín *prognathia* poslovenčuje na *prognácia* (s. 395), ale termín *mikrognathia* (= nadmerne malá čeľusť) na *mikrognatia* (s. 288).

Východiskom zvukového preberania cudzích slov do slovenčiny je ich výslovnosť v jazyku, z ktorého sa preberajú (pozri Kráľ, 1976). Keďže v latinskej lekárskej terminológii znie *prognathia* ako *prognatia,* mal by poslovenčený termín znieť *prognatia.* Preto je prekvapujúce ustanovenie termínov *prognácia, eugnácia, disgnácia* a vzniká otázka, odkiaľ sa toto znenie zobralo. Vieme si to vysvetliť iba tak, že poslovenčený termín *prognatia* sa omylom považoval za latinský a „zlatinizovaný" sa čítal podľa zásad o výslovnosti v latinčine, kde sa slabika *ti* pred samohláskou číta ako *ci.* Čiže *prognathia* podstúpila dvojnásobné poslovenčenie a stala sa z nej *prognácia.*

Z hľadiska pôvodnej fonetickej podoby cudzieho slova poslovenčený termín *prognácia* nie je teda odôvodnený. Ani z etymologického hľadiska nie je úplne správny. Základom termínu je slovo *gnathos* s koreňom *gnath-,* ku ktorému sa pridáva grécky sufix *-ia,* označujúci v lekárskej terminológii ochorenie. V slovenskom termíne sa však koreň slova *gnath-* zmenil na *gnac-* a termín si pri vyučovaní lekárskej terminológie vyžaduje komentár. V nej však, pokiaľ možno, by mal byť pôvod termínu jasný na prvý pohľad, veď práve pôvod termínov uľahčuje poslucháčom medicíny zapamätať si aj obsah termínov.

Termín *prognatia* sa nám zdá vhodnejší aj preto, že adjektívum k nemu znie *prognátny.* Z neho je zjavná súvislosť medzi východiskovým substantívom a odvodeným adjektívom. Od termínu *prognácia* by

však vzťahové adjektívum malo podobu *prognačný*, lebo cudzie substantíva zakončené na *-cia* s predchádzajúcou dlhou samohláskou tvoria adjektíva zakončené na *-čný*, napr. *operácia — operačný, injekcia — injekčný*.

Tvar *prognatia* s krátkym *a* by mal dostať prednosť pred tvarom *prognátia*, pretože cudzie substantíva zakončené na *-ia* majú v slovenčine predchádzajúcu slabiku krátku, ak je pred *-ia* jedna neznelá spoluhláska, napr. *atrofia, terapia* (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 31).

Termín *prognathia* a jeho poslovenčenie by sme mohli porovnať s termínmi, ktorých základ tvorí grécke substantívum *pathos* (= choroba), napr. *mastopathia* (= ochorenie prsníkovej žľazy), *psychopathia* (= chorobný duševný stav). Tieto termíny sú poslovenčené správne a znejú *mastopatia, psychopatia*. Podobne sa poslovenčili aj bežne používané slová ako *antipatia, sympatia, apatia* atď.

Iným prípadom sú termíny ako *mikrocia* (= podpriemerný vývoj ušnice), *anocia* (= úplný defekt ušnice) a pod. Tie pochádzajú z gréckeho substantíva *ūs*, gen. *ōtos* (= ucho) a ich koreň sa nekončí na *thētu (th)*, ale na *tau (t)*, ktoré sa transkribuje do latinčiny ako *t*. Latinský termín *microtia* čítame aj napriek jeho gréckemu pôvodu po latinsky *mikrocia*, a preto aj poslovenčený termín *mikrocia* je správny.

Napokon sa chceme dotknúť ešte termínu *disgnácia*. V spomínanom Slovenskom čeľustnoortopedickom názvosloví sa v zátvorke osobitne zdôraznilo, že ide o mäkké *i*. V lekárskej terminológii sa vyskytuje grécka predpona *dys-*, ktorá znamená poruchu, sťaženú činnosť, zápor, a latinská predpona *dis-*, ktorá značí *roz-* alebo zápor. Podľa našej mienky odchýlka (= nepravidelnosť, chyba, porucha) chrupu by sa preto mala volať *dysgnácia* a nie *disgnácia*. Použitie latinského prefixu *dis-* dezorientuje pri chápaní obsahu tohto termínu a komplikuje vyučovanie lekárskej terminológie. Prefix *dys-* sa používa ako protiklad tzv. poloafixu *eu-* (= dobre) a spolu tvoria dvojice protikladných termínov ako napr. *eupnoe* (= normálne dýchanie) — *dyspnoe* (= dýchavica), *entrophia* (= normálny stav výživy) — *dystrophia* (= poruchy výživy). K nim by sme mohli priradiť aj dvojicu *eugnathia — dysgnathia*. Grécky prefix v tomto termíne sme našli aj v iných jazykoch, napr. v češtine *dysgnatie* v učebnici M. Voldřicha (1960, s. 74), v nemčine *dysgnathie* (Hoffmann — Axthelm, 1962, s. 127), v angličtine adjektívum *dysgnathic* (Blakistons New Gould Medical Dictionnary, 1949, s. 320). Jedine Lhotský (1946, s. 132) uvádza podobu *disgnathie*.

Záverom zhŕňame, že čeľustnoortopedické termíny *disgnácia, eugnácia* a *prognácia* by mali znieť správne *dysgnatia, eugnatia* a *prognatia*.

LITERATÚRA

ADAM, M.: Ortodoncie. Praha, Avicenum 1976.

Blakistonś New Gould Medical Dictionnary. The Blakistonś Company. Philadelphia — Toronto 1949.

HALMOŠ, J. a kol.: Traumatológia maxilofaciálnej kostry. Martin, Osveta 1977.

HOFFMANN — AXTHELM, W.: Zahnärztliches Lexikon. Leipzig, J. A. Barth Verlag 1962.

KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lekársky slovník. Z češtiny preložil J. Považan. Bratislava, Obzor 1968.

KRÁĽ, Á.: Preberanie cudzích slov a znelostná asimilácia. Kultúra slova, *10,* 1976, s. 197—202.

Lexikon medicum-anglicum, russicum, gallicum, germanicum, latinum, polonum. Red. B. Złotnicki. Warszawa, Państwowy zakład wydawnictw lekarskich 1971.

LHOTSKÝ, B.: Slovník dentistický. Praha 1946.

MOLNÁR, L. — SCHRANZ, D. — HUSZÁR, G.: Zubná protetika. Z maďarčiny preložil P. Andrik. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1952.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

REJMAN, L.: Slovník cizích slov. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966.

SAVUĽÁK, J. a kol.: Veľký rusko-slovenský lekársky slovník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

SKOTNICKÝ, F.: Slovenské čeľustnoortopedické názvoslovie. Bratislavské lekárske listy, *53,* 1970, s. 706—709.

Slovník slovenského jazyka III. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.

TOMAN, J.: Ústní a čelistní chirurgie. Praha, Avicenum 1970.

VALACH, V. — KÁBRT, J.: Lékařský slovník. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1962.

VEILLON — NOBEL, A.: Medizinisches Wörterbuch. Dictionnaire medical. Medical dictionnary. Bern — Stuttgart — Wien, Medizinisches Verlag H. Huber 1969.

VOLDŘICH, M.: Stomatologická protetika. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1960.

WERNER, F. CL.: Wortelemente lateinisch-griechischer Fachausdrücke. Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft Geest u. Portig K. — G. 1956.

Poznámka redakcie

Článok F. Šimona uverejňujeme ako príspevok do diskusie, založený na dobrom poznaní grécko-latinských prameňov lekárskej terminológie. Treba však povedať, že silu jeho argumentácie oslabujú dve okolnosti. Po prvé fakt, že nemožno usudzovať na rozdielny vývin len podľa toho, či bola

v starej gréčtine — v daných slovách — fonéma (*t*) alebo (*th*), a teda vyžadovať výslovnosť *-cia* tam, kde bolo v starej gréčtine *-tia*, a výslovnosť *-tia* tam, kde bolo pôvodne *-thia*. Po druhé, netreba zabúdať, že slová grécko-latinského pôvodu k nám neprichádzajú priamo zo starých klasických jazykov, ale prostredníctvom moderných západných jazykov, ba často aj cez stredovekú a humanistickú latinčinu.

Vzhľadom na tieto okolnosti nie je podľa našej mienky únosné rozlišovať výslovnosť *-tia* v type *amicitia* (vysl. *amicícia*) od výslovnosti v type *prognathia*, resp. polatinčené *prognatia* (vysl. *prognatia*).

ROZLIČNOSTI

Slovesá mastiť — mazať a ich odvodeniny

V slovenskej odbornej literatúre, najmä však v technických slovníkoch sa používajú slovesá *mastiť* i *mazať* a ich odvodeniny v pomerne pestrom výbere.

Napr. v Technickom nemecko-slovenskom a slovensko-nemeckom slovníku, ktorý vyšiel r. 1969 v druhom vydaní, sa uvádzajú heslá *mastenie, mastič, mastivo, masteníčka,* ale popri tom aj *mazadlo* (ako ekvivalent nem. *Schmiermittel,* azda je to nedopatrenie). V Polytechnickom náučnom slovníku z r. 1968 sú napr. termíny *mastenica, mastivo, mastiaca schopnosť, mastený olej.* Podobne v Energetickom slovníku nemecko-slovenskom z r. 1970 sa uvádzajú termíny *mastič, mastivo, mastivosť, mastenie, mastiaca sústava, mastiace prostriedky, mastiaci olej, mastiace čerpadlo.*

Je pozoruhodné, že termíny odvodené od slovesa *mastiť* sa sústavne používajú v technických slovníkoch vydavateľstva Alfa. V publikáciách iných vydavateľstiev sa používajú prevažne termíny odvodené od slovesa *mazať.* Tak v knihe Traktory a automobily I z r. 1973 (2. vyd. Bratislava, Príroda) sa používajú termíny *mazací mechanizmus, mazivosť oleja, mazacia sústava.* V časopise Stop, auto-moto revue z r. 1977 sú termíny *premazanie, mazacia guľová hlavica, mazací lis, premazávanie ložísk.* Napokon v názvoslovných normách ČSN 30 0031 a 30 0027 z r. 1967 sa používajú termíny *mazanie, mazanie zo skrine, mazanie mastnou zmesou.*

Ako vidieť z týchto náhodne vybratých dokladov, rozvíja a uplatňuje sa dvojaký úzus niektorých odborníkov a najmä redaktorov odborných publikácií. Preto je potrebné znova uvážiť argumenty odborníkov i jazykové, resp. jazykovedné argumenty v prospech jedného alebo druhého radu uvádzaných termínov.

Mienku odborníkov už r. 1959 vyjadrili pracovníci Katedry ropy Chemicko-technologickej fakulty SVŠT v Bratislave. Túto mienku znova tlmočil prof. V. Veselý v časopise Ropa a uhlie, roč. 18. Prof. Veselý zdôrazňuje, že treba rozlišovať *mastenie* a *mazanie,* lebo *mastenie* je širší termín, *mazanie* užší: kým *mastenie* znamená aplikovanie masti, resp. tuku aj do potravín, do textílií a kože, *mazanie* je užší termín z odboru tribológie (náuky o trení): má sa ním znížiť trenie medzi dvoma pohybujúcimi sa povrchmi. Na mazanie sa používajú *mastné oleje* (t. j. rastlinné a živočíšne oleje), ale aj *minerálne oleje. Mazacie oleje* sa môžu niekedy zlepšovať mastnými olejmi a tak vznikajú *mastené mazacie oleje.* Aj názov *mastivo* má širší obsah ako *mazivo:* každé mastivo môže byť vhodným mazivom, ale nie každé mazivo môže byť vhodným mastivom. Okrem toho mazivo nemusí mať mastný charakter, lebo sa používajú aj *plynné mazivá,* napr. vodík.

Pokiaľ ide o jazykový úzus, treba rozlišovať dnešný stav od starších období. Naši otcovia išli vždy *namastiť kolesá voza* (ale robili to kolomažou!), naše matky mastili svoje šijacie stroje. Ako nástroj na dodávanie „masti" používali olejničku (lebo trenie znižovali kvapkaním oleja), prípadne aj masteničku. Z toho by sa malo vyvodzovať, že by sa aj v dnešnej technickej literatúre malo používať sloveso *mastiť* a jeho odvodeniny, lebo ako je známe, aj pri technických zmenách sa často ponecháva pôvodný názov (porov. *pero* — brko a dnešné *guľkové pero*).

Ale neslobodno zatvárať oči ani pred tým súčasným úzom veľkej skupiny technikov, ktorí bežne používajú sloveso *mazať* a jeho odvodeniny. Tento úzus sa okrem iného opiera aj o stav v iných jazykoch, a to nielen v češtine, ale aj v ruštine, v nemčine, angličtine, francúzštine. V ruštine sú známe termíny ako *smazka, smazyvajuščeje veščestvo.* V nemčine je sloveso *schmieren* a substantívum *Schmier,* ďalej napr. *Schmiermittel* (masť je *Fett,* preto by mal byť *Fettmittel*). V angličtine sú termíny *lubricate* (používať tuk, olej alebo iný lubrikant na zníženie trenia), *lubricator* (nástroj a osoba), *lubrifaction* (dej, proces). Tieto analógie zavážia ako argumenty najmä z hľadiska internacionalizácie a unifikácie terminológie.

V úvahách jazykovedcov sa prejavuje k dvojici *mastiť — mazať* opatrné stanovisko. J. Horecký prišiel r. 1950 (Slovo a tvar, *4,* 1950, s. 147) k záveru, že *mastenie* by bola správna náhrada za *mazanie,* keby slovo *masť* nemalo vyhranený význam „tuk z bravčovej slaniny", a že preto možno „iba veľmi ťažko zavádzať a schvaľovať *masť* a *mastenie*". Z opačných východísk prišiel k temer rovnakému názoru I. Masár (Kultúra slova, *1,* 1967, s. 317), ktorý popri slovách *mazať, mazanie* pokladá za ústrojné aj *mastiť, masteníčka, mastiaci.*

Teda jazykovedci nemohli povedať a nikdy nepovedali, že slová

mazať, mazivo, maznica sú nesprávne, skôr poukazovali na to, že slová z radu *mastiť* sú rovnako ústrojné ako slová z radu *mazať*. V takej situácii však je užitočné pridržiavať sa názoru odborníkov, ktorí vedia a potrebujú rozlíšiť *mastenie* a *mazanie, mastivo* a *mazivo* a ktorí v praxi uprednostňujú termíny odvodené od slovesa *mazať*.

J. Horecký

Diskotekár

I. Masár v príspevku Diskjockey alebo diskdžokej? (Kultúra slova, 7, 1973, s. 255—256) na otázku čitateľa vysvetľuje, (1) akého pôvodu je slovo *diskjockey*, resp. *diskdžokej*, a (2) ako sa má písať toto slovo.

Pri objasňovaní významu slova *diskjockey (diskdžokej)* podáva výklad významu častí *disk* a *jockey (džokej)*, z ktorých sa toto pomenovanie skladá. Slovo *jockey (džokej)*, ktoré je v druhej časti, v angličtine označuje jazdca z povolania, zamestnanca jazdeckých a dostihových spolkov, no označuje sa ním aj osoba, ktorá sa vyzná v koňoch a svoje skúsenosti rozmanitým spôsobom využíva na dostihoch alebo aj pri iných príležitostiach. Ďalej autor hovorí, že v zložení *diskjockey (diskdžokej)* slova môžeme slovo *jockey (džokej)* dávať do priameho súvisu s jazdcom alebo s jazdectvom. V okruhu propagácie hudby, kde sa táto zloženina ustaľuje, ide podľa neho o význam „osoba, ktorá organizuje koncerty populárnej hudby z gramofónových platní, vybranú hudbu na nich uvádza a komentuje, prípadne účastníkov podujatia informuje o spevákovi alebo o hudobnom súbore, ktorých piesne prehráva". Pokiaľ ide o pravopis, I. Masár odporúča zatiaľ pridržiavať sa pôvodnej pravopisnej podoby *diskjockey*.

Nevýhoda, na ktorú oprávnene poukázal pri pomenovaní *diskjockey* I. Masár (pri uvádzačovi hudby prehrávanej z gramofónových platní rušivo pôsobí súvislosť s jazdectvom a jazdcami, ktorú navodzuje slovo *jockey*, resp. *džokej*), zrejme viedla k tomu, že sa novšie namiesto pomenovania *diskjockey (diskdžokej)* začína používať podstatné meno *diskotekár*. Uvedieme aspoň jeden konkrétny príklad, ktorý dobre ukazuje na používanie tohto novotvaru: *Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko Bratislava IV na Komsomolskej ul. organizuje na 27. júla o 17. hod. obvodnú prehliadku diskotekárov. Diskotekári musia dodržať súťažné kritériá, ako je správna výslovnosť, celkový vzhľad, vystupovanie, správna dramaturgia a zvlášť sa cení nová forma programu* (Večerník, 20. 7. 1977, s. 5).

Slovo *diskotekár* je utvorené od slova *diskotéka* slovotvornou príponou *-ár*. Slovotvorná prípona *-ár* je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívna a tvoria sa ňou viaceré skupiny pomenovaní, ktoré

podrobne opísala V. Dujčíková-Slivková; jej výsledky preberá aj J. Horecký vo svojej Slovotvornej sústave slovenčiny (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 89—92), resp. v 1. zväzku Slovenskej lexikológie (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 99—103), ktorý je druhým prepracovaným vydaním citovanej prvej práce. Slová s príponou *-ár* medziiným označujú osoby, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom. Takáto činnosť môže byť aj zamestnaním alebo povolaním (v staršej literatúre sa hovorí o menách zamestnania). Aj pri pomenovaní *diskotekár* môže ísť o osobu, ktorá sa iba zo záľuby venuje tejto činnosti, ale môže ísť nakoniec aj o osobu, ktorá takúto činnosť vykonáva ako zamestnanie.

Proti slovu *diskotekár* ako pomenovaniu osoby zaoberajúcej sa prehrávaním gramofónových platní s odborným výkladom by sa mohlo namietať, že zo slova *diskotekár* na prvý pohľad nie je tento význam zjavný a že toto slovo by sa mohlo používať aj v inom význame, prípadne aj v iných významoch. Uviedli sme, že príponou *-ár* sa medziiným tvoria pomenovania osôb, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou podstatným menom (toto podstat. meno predstavuje slovotvorný základ). Práve z tohto širokého vymedzenia vyplýva možnosť používať slovo *diskotekár* aj v inom význame alebo v iných významoch. Mohol by sa ním označiť napríklad pracovník, ktorý má na starosti diskotéku ako zbierku gramofónových platní. Na možnosť takéhoto chápania slova *diskotekár* ukazuje slovo *bibliotekár,* ktoré je tiež odvodené slovotvornou príponou *-ár* a rozumie sa ním osoba starajúca sa o knižné fondy. Ostáva však skutočnosťou, že slovo *diskotekár* sa začalo v tlači používať na označenie osoby, ktorá uvádza spomínané hudobné programy. Aj iné slová na *-ár* sa spravidla zaužívajú iba v istom význame, hoci by ich bolo možné používať aj v inom význame alebo v iných významoch, napr. *stôl — stolár, hora — horár* atď. Ukazuje sa, že proti používaniu slova *diskotekár* vo význame slova *diskjockey,* resp. *diskdžokej* nemožno mať námietky.

Z formálneho hľadiska treba pripomenúť, že dlhé *é* sa pri tvorení slova *diskotekár* skracuje, čiže je tu alternácia *é/e: diskotéka — diskotekár.* Takéto skracovanie je aj v prípade *bibliotéka — bibliotekár* a skracovanie, resp. alternácie sú aj pri tvorení slov príponou *-ár* od iných cudzích slov s dĺžkou v tvarotvornom základe, napr. *milión — milionár, pontón — pontonár, archív — archivár.*

Nie je vylúčené, že slovo *diskjockey,* resp. *diskdžokej* sa bude aj naďalej používať popri slove *diskotekár,* dostane však alebo už dostáva inú štylistickú platnosť. Základným, štylisticky bezpríznakovým sa stáva slovo *diskotekár,* pomenovanie *diskjockey (diskdžokej)* má nižšiu štylistickú platnosť. Pravdaže, môže tu ísť o diferencovanejšie

využívanie pomenovaní na označenie osoby, ktorá sa stará o isté hudobné programy. Popri pomenovaniach *diskjockey* alebo *diskdžokej* a *diskotekár* sa totiž stretáme aj s dvojslovným pomenovaním *hudobný ohlasovateľ: Súťažili diskotekári. Do súťaže sa prihlásilo šesť hudobných ohlasovateľov* (Smena, 2. 8. 1977, s. 6). Ak by sa aj pomenovanie *hudobný ohlasovateľ* používalo v rovnakom význame ako slová *diskjockey (diskdžokej)* a *diskotekár,* potom by slovo *diskjockey (diskdžokej)* mohlo nadobudnúť nižší hovorový a slovo *diskotekár* hovorový ráz.

Pokiaľ ide o používanie pravopisných podôb *diskjockey* a *diskdžokej,* sme za používanie poslovenčenej podoby *diskdžokej.* Slová cudzieho pôvodu z hláskoslovného, pravopisného aj gramatického hľadiska po istom čase zdomácnievajú. Takýto proces je prirodzený aj pri slove *diskjockey.* Za poslovenčenú podobu *diskdžokej* je napr. aj J. Skladaná (Džús, či džus? Smena na nedeľu, *12,* 1977, č. 42, s. 7). Poslovenčenú podobu máme doloženú aj z bežnej jazykovej praxe, napr.: *To je diskžokej* (Roháč, 1977, č. 43, s. 11; tu je síce podoba *diskžokej,* bežná je však forma *diskdžokej* so spoluhláskou *dž*).

L. Dvonč

SPRÁVY A POSUDKY

Výskum jazykovej kultúry v SND v Bratislave

Slovenské národné divadlo v Bratislave je siedmym slovenským profesionálnym divadlom, v ktorom sa hodnotila úroveň javiskovej reči.

Na základe posúdenia jazykovej stránky textov šiestich pôvodných a preložených hier: Ján Solovič: *Zlatý dážď;* Peter Kováčik: *Krčma pod zeleným stromom;* Jana Kákošová: *100 hodín do zatmenia;* Jozef Gregor-Tajovský: *Nový život;* Lev Nikolajevič Tolstoj — prel. Ján Ferenčík: *Živá mŕtvola;* William Shakespeare — prel. Jozef Kot: *Kráľ Lear* (ako ich v r. 1975—1977 pre potrebu dramaturgie činohry SND rozmnožila LITA v Bratislave) a podľa záznamov z ich javiskovej realizácie vypracoval pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV dr. Gejza Horák referát a predniesol ho na aktíve hercov v činohre SND 17. júna 1978. Aktív o kultúre javiskovej reči otvoril a viedol umelecký vedúci činohry Osvald Záhradník.

Z posúdenia jazykovej stránky vyplývajú najmä dve požiadavky: po prvé, aby autori (prekladatelia) a pracovníci vydavateľstva rozmnožovaných divadelných textov LITA ešte pozornejšie využívali pomoc slovenských jazykovedcov, ktorú im poskytujú v okruhu praktickej jazykovedy (zachovávanie kodifikovanej jazykovej normy), po druhé, aby sa už pri koncipovaní textu hry tvorivo dbalo o rečové diferencovanie postáv. Veľa možností dávala z

tejto stránky hra *Krčma pod zeleným stromom.* Pozornosť zaslúži konštatovanie, že preložené texty starostlivejšie zachovávajú jazykovú normu ako pôvodné texty. Pri sprítomňovaní reči Tajovského hry *Nový život* režisér Miloš Pietor postupoval so zmyslom pre zdravú mieru (napr. starší tvar *abych,* ktorý má dnes príznak básnického prostriedku, nahradil zloženým tvarom *aby som;* záporný gen. *nemať vôle* nahradil akuz. *nemať vôľu*).

V ústnej realizácii textov na scéne sa zistili tie isté chyby a nedôslednosti ako v ostatných divadlách; rozdiely sú iba v miere. Špeciálne krajové prvky výslovnosti sa v praxi SND v uvedených hrách nevyskytli.

Do diskusie aktívne prispeli: dr. Ján K a č a l a, CSc., vedúci oddelenia jazykovej kultúry Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, národný umelec Viliam Z á b o r s k ý, zaslúžilý umelec Ladislav C h u d í k, národný umelec Karol Z a c h a r, dramaturg SND dr. Anton K r e t, CSc., a iní.

J. K a č a l a podal informáciu o diferencovanom hodnotení jazykových prostriedkov pri kodifikačnej práci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a o stave príprav Pravidiel slovenskej výslovnosti, ktoré majú komplexne ustáliť hláskoslovnú rovinu spis. slovenčiny. Zdôraznil, že reč na reprezentačnej scéne platí ako vzor, a to nielen z výslovnostnej stránky. — V. Z á b o r s k ý s odkazom na referát pripomenul, že by členovia SND pri daktorých výslovnostných prvkoch nemali ustupovať falošnej verejnej mienke, naopak — svojím vzorom mali by utvárať správny a aktívny postoj v okruhu výslovnosti v komplexe rečového prejavu. Poukázal na to, že javisková výslovnosť má byť explicitnejšia ako mikrofónový prejav (v rozhlase, televízii), lebo ju nemožno dodatočne zvýrazniť (retušovať). Pri potrebe využívať hláskové varianty daktorých slov *(zas/zasa, spýtať sa/opýtať sa)* podľa hláskového susedstva upozornil na pribúdanie rázu neznelej hlasivkovej explozívy v prípadoch, ako *ňe'uveriteľné, s'odvahou* (namiesto *ňeuveriteľné, z_odvahou*). — L. C h u d í k vyslovil potešenie z toho, že sa Zväzu slovenských dramatických umelcov pod predsedníctvom V. Záborského po dlhšom čase podarilo realizovať výskum úrovne javiskovej reči v divadlách. Treba len, aby podujatie zaktivizovalo najmä mladých hercov tak, žeby mali nielen ambíciu vyrovnať sa Záborskému, ale ho v starostlivej výslovnosti aj prekonať. Je správne, že sa s kritikou ústnej realizácie spája kritika dramatického textu; divák totiž všetky prípadné chyby proti jazykovej norme v duchu vyčituje priamo hercovi. — K. Z a c h a r pokladá za celkom prirodzené, že sa kodifikuje jazyk aj vo výslovnostnom pláne. SND v tejto práci má byť Jazykovednému ústavu rovnocenným partnerom; osobné a krajové musí pritom ustúpiť národnému. Národné divadlo má naplno tvoriť pre národ, a nie azda iba pre kritikov. Bolo by užitočné priberať do práce na úpravu textov daktorých hier aj jazykovedcov. — A. K r e t upozornil, že našej dramatickej tvorbe chýba kritika a v nej najmä sústavná jazyková kritika. Z hľadiska jazykovej kultúry možno v divadlách pozorovať tri typy hercov: 1. takých, čo dobrý jazykový návyk majú z domu a rozvíjajú si ho; 2. iných, ktorí vysokú rečovú kultúru dosiahli sebavzdelávaním a cvikom; 3. tých, čo by svoj chybný rečový návyk chceli deštruktívne vnútiť aj ostatným.

Ďalej do diskusie prispeli Ľudovít O z á b a l (sledovanie javiskovej reči má byť trvalou akciou) a Eva K r i s t í n o v á (daktorí herci sa svojho dobrého rodného úzu vo svojom scénickom prejave ľahkomyseľne vzdávajú).

V závere diskusie umelecký vedúci činohry SND O. Záhradník zdôraznil, že dobrú prácu v okruhu šírenia jazykovej kultúry naša socialistická spoločnosť od národného divadla očakáva, lebo divadlo žije v jej vedomí nielen ako kultúrna inštitúcia, ale aj ako inštitúcia kultúrotvorná. Tento fakt sa ukazuje i v tom, koľko pozornosti venujú priam teraz vedúci politickí činitelia projektu novej budovy SND.

* * *

Krátku správu o hodnotení jazykovej kultúry na Novej scéne (šieste divadlo, kde sa uskutočnil výskum) pripájame z istých dôvodov až na koniec. Predmetom výskumu v r. 1977 boli tieto hry: Ivan Stodola: *Čaj u pána senátora;* Peter Kováčik: *Pohľadnica z Benátok;* Anton Pavlovič Čechov — prel. Vladimír Strnisko: *Čajka;* Ákos Kertész — prel. Ladislav Obuch: *Meniny;* Alex Königsmark — prel. Stanislav Mičinec: *Bol raz jeden drak.*

Hodnotenie rečovej úrovne textov a ich realizácie na scéne predniesol pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na schôdzke 27. septembra 1977 v štúdiu Novej scény v Bratislave. Pre nedostatok času sa nemohla rozvinúť diskusia; krátko prehovoril iba predseda ZSDU národný umelec Viliam Záborský. Návrh venovať diskusii osobitnú schôdzku vedenie Novej scény nerealizovalo.

G. Horák

Populárna knižka o vede, automatizácii a spoločnosti

(Zdenko Laučík: Veda, automatizácia, spoločnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 219 s.)

Ak sa hovorí o súčasnom stave spisovnej slovenčiny, vždy sa pripomína, že ide o vyspelý, štylisticky diferencovaný jazyk, ktorý dobre slúži všetkým potrebám našej dnešnej spoločnosti. Pri týchto konštatovaniach sa však obyčajne zabúda, že k tomuto rozvoju nevyhnutne patria aj ľudia, dobrí autori, ktorí vedia svojím jazykom narábať, ako treba.

V súvislosti s recenzovanou knižkou chceme teda ukázať, že v súčasnom období máme nielen dobrých autorov krásnej prózy a poézie, autorov dramatických diel, ale aj dobrých autorov odborných diel, ba že v poslednom čase sa prezentuje aj niekoľko autorov popularizačnej literatúry. Ich diela sa obracajú na širšiu verejnosť, ale ich výklady sú rovnako náročné ako výklady vedcov. Ba z hľadiska jazykového stvárnenia sú to práce ešte náročnejšie.

Na knižke Z. Laučíka, profesora Vysokej školy ekonomickej, chceme poukázať i na niektoré črty individuálneho štýlu samého autora.

Za hlavnú črtu individuálneho Laučíkovho štýlu možno označiť tendenciu využívať krátke, jednoduché vety a radiť ich jednoducho, tematicky, bez osobitných nadväzovacích prostriedkov. Uvedené vlastnosti dobre vidieť na týchto dvoch ukážkach:

Postulát univerzálnosti myslenia je podľa nášho názoru jediná nevyhnutná podmienka vzájomného dorozumievania. Tento postulát možno aplikovať na novorodeniatko. Najmä schopnosť formovať myslenie mu umožňuje neskôr, keď je staršie, zapojiť sa do komunikácie. Do komunikačného systému nie je možné zapojiť zviera, napríklad opicu (s výnimkou úplne obmedzeného počtu situácií). Rovnako aj styk s duševne chorým človekom sa nemôže nikdy stať „normálnym". Otázka o počítačoch zostane zatiaľ nedoriešená. (154)

Alebo iný príklad:

Neskoršie so zánikom triednej, otrokárskej spoločnosti sa začali formovať vedy, ktoré sa usporadúvali na základe systematizácie a zovšeobecňovania výrobnej skúsenosti. V tom čase však postup od výroby k vede prebiehal omnoho rýchlejšie ako pri opačnom postupe. Úroveň vecných prvkov výrobných síl, charakter remeselnej výroby a jej spoločensko-ekonomická forma nevyžadovali a v mnohých prípadoch aj znemožňovali využívať mnohé skutočné výsledky vedeckého myslenia, napríklad prvkov matematiky, mechaniky, fyziky, chémie a astronómie. Subjekt výroby — otroka — nič nepodnieťovalo (malo byť nepodnecovalo!) *využívať vedu (alebo zdokonaľovať pracovné nástroje), pretože nemal na to nijaké možnosti. Okrem toho veda bola nedostupná vykorisťovaným vrstvám obyvateľstva. Predstavitelia vládnucej triedy, ktorí vedu ovládali, pokladali fyzickú prácu, záujem o ňu a o techniku s ňou spojenú za nedôstojnú pre slobodných ľudí. Vedecká práca sa neorientovala na výrobu.* (73)

Z citovaných ukážok vidieť vlastnosti individuálneho štýlu autora: radenie pomerne krátkych viet, veľmi hutné, miestami až neobratné vyjadrovanie *(nevyžadovali a v mnohých prípadoch aj znemožňovali)*, využívanie vsuviek, používanie domácich i cudzích slov, hromadenie slov, hromadenie termínov a pod.

Veľmi výraznou črtou autorovho štýlu je uvádzanie faktov v bodoch za sebou, pričom sa body označujú arabskými číslicami, latinskými písmenami alebo jednoducho pomlčkou. Uvedieme skrátene aspoň jeden príklad:

Postulát o znalosti jazyka predpokladá, že odosielateľ odovzdá správy súvislé

1. logicky,
2. gramaticky,
3. sémanticky;

okrem toho je schopný obmieňať svoje správy, t. j. odovzdávať ich inými slovami.

Stručne načrtneme časť týchto faktorov:

— emocionálny stav partnerov komunikácie;
— výskyt chýb v artikulačnom nástroji (pri ústnom styku);
— reflexívnosť (t. j. schopnosť človeka uvažovať o svojom psychickom stave) subjektov vstupujúcich do styku. (158—159)

Na poslednej ukážke možno demonštrovať ďalší štylistický prvok: vstupovanie autora do textu. Autor sa často prejavuje pred čitateľom napr. používaním prvej osoby množného čísla: *stručne načrtneme, budeme analyzovať, budeme určovať stupeň vzájomného dorozumenia, preskúmame „minimálny"*

komunikatívny systém; ako sme už uviedli, ako vidíme, pritom posledné dva výrazy autor obyčajne používa ako úvodné slová nového odseku.

Je prirodzené, že pri výkladoch o takej závažnej problematike, ako je automatizácia, nemožno sa vyhnúť niektorým novým slovám a termínom. Zaznačili sme si napr. termíny *samopoznávanie, multiprogramovanie, medziinformácia, modelový jazyk, diskretizácia situácie, programové vystrojenie* (angl. *software*). Mnohé slová, použité v nezvyčajnej súvislosti, dáva autor do úvodzoviek, napr. *Inými slovami výklad je ideálne „reprodukovanie" skutočnosti, cieľom ktorého je objasniť jej „kostru", odhaliť, ako na túto „kostru nadväzujú" konkrétne detaily* (33), *je nevyhnutné odhaliť osobitný „odrazový bod"* (39), *pracovnými nástrojmi sa začína „poľudštenie" prírody* (51), *umele vytvorená „druhá príroda"* (81), *kybernetický stroj má obsiahlu „pamäť"* (119), *aby stroj „chápal" ľudskú prácu* (149), *spoločenský „odvod" vedy* (8).

K dobrým stránkam autorovho štýlu patrí aj úsilie využívať a striedať synonymné výrazy, napr. *stav — situácia, otázka — problém, faktor — činiteľ*. K záporným stránkam treba pripočítať používanie slov v nesprávnych významoch, napr. *sformovať správnu definíciu* (19) namiesto *formulovať, sformulovať; bezvýhradné kritériá* (28) namiesto *bezvýnimočné; význam vedných smerov sa redukuje na skúmanie ľudského faktora* (148) namiesto *vedné smery sa obmedzujú na skúmanie* a pod.

Vcelku je však recenzovaná knižka Z. Laučíka napísaná pútavo, prehľadne a bez väčších jazykových a štylistických kazov. Naopak, je dobrým príkladom výkladového spôsobu podania látky, ktorá nie je všeobecne známa. Ku kvalitám knihy iste prispela aj svedomitá práca vydavateľskej redakcie.

J. Horecký

Potrebná knižka s jazykovými nedostatkami

Nedávno vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v edícii Knižnica priateľov pedagogickej literatúry zaujímavú knižku adresovanú rodičom a všetkým tým, ktorí sa starajú o výchovu detí, najmä dospievajúcej mládeže. Knižka vyšla pod názvom *Sexuálna výchova v rodine. K príprave mladistvých na manželstvo a rodinu* a jej autormi sú R. Borrmann a H. J. Schille (1. vyd. Bratislava, SPN 1977. 120 s. Z nemeckého originálu preložila E. Druzgalová). Ide o knižku, ktorú naozaj vrelo možno odporúčať všetkým rodičom a vychovávateľom. Kladom knižky je, že hoci ide o preklad, nájdeme na konci knižky zoznam odporúčanej literatúry, zaoberajúcej sa rozoberanou problematikou, vydanej nielen v nemčine, ale aj v češtine a slovenčine. Okrem toho niektoré informácie dôležité pre slovenského čitateľa sú zakomponované priamo do textu (napr. s. 107).

Na tomto mieste si však predovšetkým všimneme jazykovú stránku prekladu, pravda, bez toho, aby sme ho porovnávali s originálom. Jazykovú stránku prekladu z hľadiska dodržiavania alebo tvorivého rozvíjania spisovnej normy vo všetkých rovinách jazyka možno posúdiť bez zreteľa na jeho podobu v origináli, teda ako relatívne samostatný útvar (pozri F. Kočiš:

O preklade textov z politickej ekonómie. Kultúra slova, *11,* 1977, s. 144—148, 145). Z jazykovej stránky sme knižku prijali so zmiešanými pocitmi. Na jednej strane je písaná zrozumiteľným štýlom, ktorý zodpovedá požiadavkám na popularizačnú literatúru, použité špeciálne termíny alebo cudzie výrazy sa zväčša vysvetľujú (napr. s. 45, 104, 105), hoci nie vždy dôsledne (nevysvetľuje sa napr. prídavné meno *mutálny,* hoci si čitateľ jeho význam nemôže zistiť v slovníkoch cudzích slov). Na druhej strane sa v knižke vyskytujú nepríjemné chyby, ktoré nijako nemožno pripísať na konto tlačových chýb, lebo sa nevyskytujú jednotlivo, ale sa opakujú. Ako tlačové alebo korektorské chyby nemožno odôvodniť najmä také chyby, čo sa dotýkajú slovnej zásoby a syntaxe. Z tejto stránky bola teda posudzovaná knižka pre nás sklamaním.

Chyby a nedostatky si teraz všimneme podľa jednotlivých jazykových rovín. Lexikálna norma sa porušila napr. v týchto prípadoch: *vysporiadať sa* (s. 9, 23, 28 a i.), resp. *vyporiadať sa* (s. 64), správne *vyrovnať sa; usilovať o niečo* (s. 23, 43, 46 atď.), správne *usilovať sa o niečo; púhy* (s. 73), správne *jednoduchý, čiry, prostý, iba; prehlasovať* vo význame „dávať na známosť" (s. 73), správne *vyhlasovať; akonáhle* (s. 107), správne *len čo; hneď ako.* Zo slovnej zásoby upozorňujeme ešte na zastarávajúci slovesný tvar *zvaný* (*zvaný akcelerácia,* s. 16), namiesto ktorého sa dnes používa podoba *nazývaný.* V rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka (Kultúra slova, *2,* 1968, s. 238) sa vyslovili výhrady proti spisovnosti prídavného mena *dotklivý.* Podľa nášho názoru takisto treba pristupovať aj k jeho zápornej podobe *nedotklivý* a podstatnému menu *nedotklivosť* (*Úloha však nie je taká ťažká, keď dospelí k nej pristupujú otvorene, bez nedotklivosti a zbavení predsudkov,* s. 24). V Slovníku slovenského jazyka sa prídavné meno *nedotklivý* a podstatné meno *nedotklivosť* vysvetľujú synonymami *citlivý, urážlivý, popudlivý,* resp. *citlivosť, urážlivosť, popudlivosť.* V uvedenom kontexte však nejde o tento význam, skôr je tu primerané podstatné meno *ostych.* V spojení *dvojitá morálka* (s. 29) sa namiesto číslovky *dvojitý* mala použiť číslovka *dvojaký.* Vo vyjadreniach *hodnota činí 7,5 percenta* (s. 71), *percento zlyhania činí 2,6* (s. 105) sa namiesto knižného slovesa *činiť* vystačí s tvarmi slovesa *byť.* Rušivo pôsobí použitie podstatného mena *prevaha* vo vyjadrení *prevaha mladých ľudí odmieta tento spôsob* (s. 67) namiesto spojenia *prevažná väčšina* a zloženina *vekuprimeraný* v spojení *vekuprimerané poučenie* (s. 101); tu by stačilo vyjadrenie *poučenie primerané veku.*

Morfologické chyby sme v posudzovanej knižke nenašli okrem jedného prípadu: *s dievčatmi* (s. 81, 87 — správne *s dievčatami*).

Zo syntaktických chýb a nedostatkov upozorňujeme na nenáležité väzby *napomáhať niečomu* (s. 17, 24, 32 — správne *napomáhať niečo*), *tak je tomu aj u nás* (s. 22 — správ. *tak je to aj u nás*). Často sa zabúda na to, že slovesá *končiť, skončiť, začať, začínať,* ak nemajú vyjadrený predmet, sú vždy zvratné. Preto sa ako chybné posudzujú vyjadrenia *...ktorý začína u dievčat* (s. 15), *...ktorý začína hneď po narodení dieťaťa, ...začína to výchovou* (s. 32 — vo všetkých troch prípadoch sa malo použiť zvratné sloveso *začínať sa*). Vo vete *Sú aj obdobia, kedy sa od neho odvracia* (s. 49) sa namiesto príslovkového zámena *kedy* mala použiť časová spojka *keď.* Nemeckému originálu sú poplatné vyjadrenia typu *...tieto nemajú mladi-*

stvému ukladať telesnú prácu (s. 46), *...tieto nevieme riešiť* (s. 59). Nadväzovanie iba pomocou ukazovacieho zámena *tento (táto, toto)* nie je v spisovnej slovenčine korektné. Nemeckému originálu je v niektorých prípadoch poplatný aj slovosled: *pripraviť ich na aktívne prekonávanie s láskou a sexualitou súvisiacich problémov* (s. 24), *strach vzbudzujúca pedagogika* (s. 45), *na diaľku milovanú osobu sa mladistvý díva* (s. 52 — správne *prekonávanie problémov súvisiacich s láskou a sexualitou; pedagogika vzbudzujúca strach; mladistvý sa díva na osobu milovanú na diaľku*).

V posudzovanej knižke sa vyskytujú aj chyby v používaní predložiek: *musí mať k tomu predpoklady* (s. 99 — správne *...na to*), *pre naplnenie výchovnej funkcie* (s. 96 — *na naplnenie*), *dôvod pre výčitky* (s. 21 — *na výčitky*), *mimo spoločnosť* (s. 21 — *mimo spoločnosti*).

Zdá sa, že najväčšie problémy prekladateľke a redaktorke robila interpunkcia. Napríklad používanie čiarky v súvetiach je niekedy úplne chaotické. Veľmi často sa neoddeľuje vedľajšia veta od hlavnej, či už na začiatku alebo na konci: *Ľahšie sa to povie* (,) *než urobí* (s. 24); *...a keď treba* (,) *aj naprávajú* (s. 42); *...nahrádzajú* (,) *čo im chýba* (s. 31); *...spôsob* (,) *ako chce prejaviť alebo prejavuje nežnosti a lásku* (,) *je primeraný* (s. 62); *Súhlasí teda* (,) *čo sa hovorí* (s. 72); *O jednotlivých otázkach v tejto oblasti, kedy ich začnú klásť* (,) *a o možných odpovediach* (s. 36). Čiarka sa má písať aj za rozvitým prechodníkom: *Všeobecne posudzujúc* (,) *sa dievčatá chcú vydávať skôr* (s. 57); *Len z tejto pozície vychádzajúc* (,) *môže si jedinec utvoriť správny postoj* (s. 77). Zbytočne sa čiarka píše v zloženom súvetí pred druhou vedľajšou vetou pripojenou k prvej vedľajšej vete spojkou *alebo: Sme ešte stále neistí, keď máme o nej hovoriť s deťmi a mladistvými,* (!) *alebo keď máme dorastajúcej mládeži pomôcť* (s. 9); *...keď budeme starší,* (!) *alebo keď sa zoberieme* (s. 20). O neujasnenosti pravidiel o písaní čiarky svedčia tieto prípady vyskytujúce sa tesne za sebou: *v prvých piatich,* (!) *či šiestich rokoch — keď sa ide vydávať či ženiť* (s. 12); *Po prvé,* (!) *na mnohé otázky...* (s. 49) — *Po druhé treba vziať* (s. 50 — ani v jednom z uvedených prípadov sa čiarka nemá písať).

Z pravopisných chýb treba upozorniť na nenáležité písanie výrazov *dovidenia* (s. 53), *namieste* (*Stud a ...zdržanlivosť tu nie sú namieste,* s. 98) dohromady. Zámeno *sotvaktorý* sa zasa píše dohromady (nie *sotva ktorý,* s. 72).

Výhrady možno vysloviť aj k niektorým štylizáciám, v ktorých sa stráca vetná perspektíva: *Nikoho preto nesmie znepokojiť, alebo ako sa to ešte často stáva — dávať podnet pre zásah, ktorý by mal zabrániť predčasnému pokazeniu* (s. 51). Nešikovne štylizované alebo neúplné sú vety: *Treba rátať aj s takýmito otázkami: Ako, ale prečo niektoré deti nemajú otecka?* (s. 43 — *...otázkami: Prečo...*); *...muž a žena budú rovnako ovládať domáce práce, budú sa deliť o svoje povinnosti a zapoja aj svoje deti* (s. 96 — *...a do vykonávania domácich prác zapoja aj svoje deti*); *Musí skôr hľadať možnosti a cesty sprostredkovať medzi žiakom a jeho rodičmi* (s. 114 — nie je vyjadrené, čo sa má sprostredkovať).

Na záver: Vydanie posudzovanej publikácie je nepochybne záslužným edičným činom, lebo podobnej literatúry je u nás stále nedostatok. Nemalo by sa však stať, aby sa na takom malom priestore vyskytovalo až toľko jazy-

kových nedostatkov. Takto sa kazí dobré meno vydavateľstva. Veď zo Slovenského pedagogického nakladateľstva sa dostávajú do rúk verejnosti zväčša knihy s dobrou jazykovou úrovňou. Veríme, že upozornenie na chyby a nedostatky pomôže zlepšiť redakčnú prácu a že pri prípadnom druhom vydaní posudzovanej knižky sa uvedené nedostatky (ale aj ďalšie, na ktoré sme pre nedostatok miesta neupozornili) odstránia. A práve to bolo naším cieľom.

M. Považaj

Malá encyklopédia zemepisu sveta

(Bratislava, Obzor 1976 — dotlač 1977. 560 s.)

Ak píšeme o *Malej encyklopédii zemepisu sveta* po jej vyše ročnom praktickom používaní, všimneme si predovšetkým to, ako zachytáva súčasný úzus a štandardizovanosť zemepisných názvov a do akej miery sa líši od iných príručiek (alebo zoznamov) zemepisných názvov, ktoré má bežne k dispozícii používateľ jazyka.

Malá encyklopédia zemepisu sveta (ďalej MEZ) je preklad z poľštiny (pripravili ho pracovníci Geografického ústavu SAV, zostavovateľ P. Mariot, terminologická spolupráca M. Hajčíková zo Slovenskej kartografie a M. Považaj z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV), doplnený o heslá týkajúce sa Československa; obsahuje spolu 3100 hesiel. Písanie zemepisných názvov rešpektuje výsledky prác Slovenskej názvoslovnej komisie pri SÚGK podľa stavu ku koncu roku 1973; dôležité politické a administratívne zmeny sú zachytené ku koncu roku 1975. V názve hesla je na prvom mieste zdomácnená, vžitá slovenská podoba, za ňou nasledujú pôvodné alebo iné názvy (synonymné, historické, anglické pri názvoch z orientálnych jazykov a pod.). Ak geografický pojem nemá zdomácnený názov, používa sa originálna podoba alebo jej slovenský prepis. Výslovnosť sa neuvádza, používateľ sa má orientovať podľa stručných pravidiel výslovnosti (s. 9—11).

Napätia, ktoré vznikajú v jazykovej praxi pri používaní niektorých zemepisných názvov, sú dôsledkom protirečenia medzi tendenciou po používaní pôvodných, originálnych názvov (napr. na mapách, vo všetkých oblastiach medzinárodných stykov) a tendenciou po ich udomácňovaní (bezporuchová komunikácia v slovenčine ako flektívnom jazyku). V istých prípadoch sa potom nedá jednoznačne rozhodnúť, kde dať prednosť ustálenému názvu pred pôvodným. Ukazuje sa — a to zreteľne aj v tejto encyklopédii — že dôsledná systémovosť a jednotnosť v štandardizácii istých zemepisných názvov nemôže ísť proti ustálenosti a úzu.

Správna je tendencia písať názvy geografických celkov z ázijských a afrických krajín v pôvodnom jazyku, a nie v angličtine (*Dháka* m. *Dacca, Džamšédpur* m. *Jamshedpur* a pod.). Namiesto starších názvov *Červená púšť, Hladná step, Letná púšť* atď. je v MEZ *Najfid, Betpak-Dala, Dašte Lút* a pod., no *Veľká soľná púšť* sa už neuvádza ako *Dašte Kevír*. Podobne aj názvy čínskych riek sa píšu v origináli — s výnimkou *Žltej rieky (Chuang-che)*.

Dakšin sa uvádza ako *Dekanská plošina* (teda podľa anglického názvu, a nie indického). Nemalo by sa zastávať na polceste: líbyjské mesto *Benghází* sa v MEZ uvádza ako *Bengházi* a v texte dokonca ako *Bengázi* (s. 279).

Ak sa v súčasnej štandardizácii dáva pri preberaní prednosť pôvodným názvom, vzniká tým zároveň tlak aj na predchádzajúce, už ustálené, kodifikované názvy. Problémom však zostáva, či sa vracať k pôvodnému názvu aj v tých prípadoch, keď jestvuje roky zaužívaná a pevne ustálená iná podoba. Názov najvyššej hory sveta *Mount Everest* je rozhodne pevnejšie zafixovaný v úze ako jej pôvodný názov *Čo-mu-lang-ma* (navyše sa prv používal aj tvar *Čomolungma*). Ak r. 1974 vyšla v dvanásťtisícovom náklade publikácia o výstupe našich horolezcov na *Nanga Parbat* a výstupu sa venovala veľká publicita, iste bude táto podoba dlho konkurovať pôvodnej podobe *Nangáparvat* v MEZ.

Z hľadiska ustálenosti zemepisných názvov nepokladáme za lingvisticky odôvodnené uvádzať francúzsku podobu *Québec* (výslovnosť *kebek*) namiesto doteraz zaužívanej anglickej podoby *Quebec* (výslovnosť *kvibek*). V tomto slove prevláda podľa nášho názoru (v slovenčine dosť častá) výslovnosť podľa grafickej podoby *(kvebek)* a francúzska výslovnosť by značne sťažovala významovú identifikáciu. Názov *Montreal* sa uvádza bez dĺžky (bežná výslovnosť tiež podľa grafickej, písanej podoby).

Neosoží jazykovej ani redaktorskej praxi, ak sa v používaných príručkách uvádzajú odchodné podoby tých istých názvov. Tak MEZ a Kartografické informácie (Bratislava 1974—1975 — ďalej KI; o prvých štyroch zväzkoch pozri našu správu v KS, *9,* 1975, s. 248—252) uvádzajú ustálenú podobu *Osaka,* no Vreckový atlas sveta (1. vyd. Bratislava 1975 — ďalej VAS) *Ôsaka.* Podobne v MEZ je *Islamabad,* no vo VAS *Islámábád.* Bolo by azda vhodnejšie (kvôli jednotnosti) písať tento zemepisný názov s dĺžkami (podobne aj *Ábádán* a ďalšie). Iná je, pravda, situácia pri písaní zemepisných názvov typu *Bogotá, Panamá* a pod. (VAS), keď táto podoba zaraďuje takéto zemepisné názvy v slovenčine medzi neohybné slová; v MEZ sa tieto názvy uvádzajú bez dĺžky (*Panama, Bogota* atď.). S dĺžkou sa v MEZ uvádza názov *Málaga,* ktorý je bežnejší bez dĺžky.

V Malej encyklopédii zemepisu sveta sa uvádza podoba *Astrachán,* kým VAS má *Astracháň.* Žiadalo by sa kodifikovať druhú podobu: zodpovedá originálu aj analogickým geografickým názvom *Kazaň, Syzraň* a i. Názov *Brunei* treba zmeniť na *Brunej* (ako KI). Chybne sa v MEZ uvádzajú *Skalisté vrchy* namiesto štandardizovanej podoby *Skalnaté vrchy* (KI, VAS). *Kantaberské vrchy* majú byť *Kantabrijské vrchy* (KI, VAS, aj v texte na s. 43).

Nepokladáme za odôvodnené, že sa v MEZ namiesto vžitých podôb *Leninov štít, štít Komunizmu* a i. uvádzajú ortograficky aj gramaticky zložitejšie tvary *Pik Lenina, Pik Kommunisma* a pod. V tomto prípade sa bolo treba držať názvov v KI, kde sa v pomenovaniach tohto typu dáva oprávnene prednosť prvej, zdomácnenej podobe (podobne *Cookov vrch* pred *Mount Cook* atď.). Škoda, že sa v MEZ nemohli rešpektovať schválené štandardizované názvy útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu (prerokúvané v marci 1974), lebo sa asi v 50 prípadoch rozchádzajú. Ide o spresnenie druhových označení na základe odborného preskúmania z geomorfologického hľadiska, napr. *Alaj, Bajkalský chrbát, Dináre, Kačské močiare, Kattárska preliačina, Malá dunaj-*

ská nížina atď. V MEZ sa uvádzajú staršie neštandardizované názvy *Alajské vrchy, Bajkalské vrchy, Dinárske hory, Kaččhské močariny, Kattára, Malá uhorská nížina* atď. Nepríjemná tlačová chyba zostala v názve hesla *Kapské mesto* (správne *Kapské Mesto*).

Text hesiel v MEZ je konzistentný, stavba kumulatívna, jazyková úroveň veľmi dobrá. Nížiny a ostatné útvary zemského povrchu *sa ťahajú, rozkladajú, rozprestierajú, vinú* a pod., nie iba stereotypne *„ťiahnu"*. Takisto stereotypné používanie adjektíva *čulý*, bežné v textoch tohto typu, sa v MEZ vhodne nahrádza synonymnými výrazmi (*aktívna seizmická činnosť* a pod.). Adjektívum *početný* sa tiež nepoužíva monopolne, ale s mierou, hoci na niektorých miestach by sa dalo štylisticky nahradiť (s. 368: *stredisko ... s početnými vysokými školami*, s. 374: *početné múzeá* a i.).

S rozširovaním vydávania encyklopedickej literatúry úmerne narastá aj podiel autorov, prekladateľov a redaktorov na procese jazykovej tvorby. Kým napríklad redaktori spravidla využívajú možnosť konfrontovať odlišné podoby toho istého názvu vo viacerých príručkách, bežný používateľ jazyka berie encyklopedickú príručku ako jedinú, záväznú, ako vzor, normu. Preto encyklopedické príručky môžu aktívne pomáhať pri upevňovaní a spresňovaní platnej kodifikácie, alebo aj naopak — rozkolísať úzus a neadekvátne narúšať normu. Pri štandardizácii zemepisných názvov je spolupráca geografov a lingvistov veľmi dobrá a obojstranne užitočná, aj keď stále zostávajú (tie isté) nevyriešené prípady. Spomínaný Vreckový atlas sveta jednoznačne preferuje pôvodné názvy tak, ako sa uvádzajú na mapách, v priebežne vydávanom súbore Kartografických informácií (doteraz vyšlo deväť zošitov) sa vo väčšej miere rešpektuje vžitá podoba. *Malá encyklopédia zemepisu sveta* sa zasa viac — nie však dôsledne — pridŕža záväznej štandardizácie v Kartografických informáciách. Jednoznačne sa ukazuje, že kritérium uplatňované v Pravidlách slovenského pravopisu (nezdomácnené sú „mená vzdialenejších alebo menej známych miest") je všeobecné, rámcové a pri rozhodovaní v konkrétnych prípadoch aj vágne.

Malá encyklopédia zemepisu sveta je dobrá praktická príručka, iste nie posledné slovo našich geografov.

J. Bosák

SPYTOVALI STE SA

Balíčkovaný — balíčkový. Z jednej bratislavskej predajne potravín sme dostali otázku, aký nápis majú uplatniť na paneli, ktorý má označiť pult s novým spôsobom predaja porciovaného mäsa v balíčkoch: *balíčkované mäso* alebo *balíčkové mäso*.

V odpovedi na túto otázku je nevyhnutné vysvetliť, aký je významový vzťah medzi slovami *balíčkovaný* a *balíčkový* a z čoho vyplýva aj rozdielna forma týchto slov.

Prídavné meno *balíčkovaný* je tvar slovesa *balíčkovať* (je to trpné príčastie), a preto je s ním aj významovo tesne spojené. Sloveso *balíčkovať*

je zasa utvorené od podstatného mena *balíček* produktívnou príponou *-ovať*. *Balíčkovať* teda značí „dávať, baliť do balíčka (balíčkov)", tak ako napr. sloveso *vreckovať* má význam „dávať do vrecka (peniaze pri výplate, mlieko a pod.)". *Balíčkovaný tovar* je tovar pripravený do predaja balíčkovaním, podobne ako *vreckované mlieko* je pripravené vreckovaním.

Druhé slovo z dvojice — prídavné meno *balíčkový* — má slovotvorne ešte bližší vzťah k podstatnému menu *balíček:* je to jeho vzťahové prídavné meno. Spojenie *balíčkové mäso* teda označuje mäso v balíčku (*fľaškové mlieko* = mlieko vo fľašiach; *vreckové mlieko* = mlieko vo vreckách; *sudové víno* = víno v sude alebo zo suda).

Vysvetlenie slovotvorného postupu pri dvojici slov *balíčkovaný* a *balíčkový* pomáha pochopiť aj jemný významový rozdiel medzi týmito slovami. Obidva názvy sú z gramatickej i významovej stránky správne, lenže pri označení tej istej veci sa berie do úvahy vždy iné hľadisko. Pri podobe *balíčkovaný* sa vychádza z výrobného postupu (balíčkovania), a preto sa toto slovo viac využíva v odbornom vyjadrovaní. Názov *balíčkované mäso* je vhodný aj na označenie príslušného tovaru v predajniach. Pomenovanie *balíčkové mäso* s jednoduchým vzťahovým prídavným menom je zasa bližšie dennej jazykovej praxi v hovorených prejavoch.

M. Pisárčiková

Celkom nie je spolu. — I. M. z Bratislavy: „Na účtoch sa dosť často stretávam s takouto formuláciou súčtu položiek: *celkom 500 Kčs.* Neraz počujem aj takéto vety: *boli tam celkom desiati.* Je tu slovo *celkom* správne?"

Slovo *celkom* v uvedených prípadoch nie je na mieste. Použilo sa nenáležite namiesto prísloviek *spolu, dovedna, celkove, úhrnom.* Nenáležite sa použilo preto, lebo iba tieto vymenované príslovky vyjadrujú súhrnné množstvo, súhrn, ktorý vznikol spočítaním čísel, jedincov, položiek. Slovo *celkom* nevyjadruje súhrn, má iný význam. Ako príslovka značí toľko čo *úplne, vonkoncom, načisto,* vyjadruje teda, že nejaký dej alebo stav, príp. vlastnosť alebo okolnosť sa dosahuje, platí v úplnej miere, vyjadruje teda úplnosť. Napríklad *celkom mi to vyhovuje, celkom iste prídem, je celkom triezvy, celkom nič nemá, dvere sú celkom vzadu, stál celkom v rohu.* Príklady ukazujú, že príslovka *celkom* bližšie určuje význam slovies, prídavných mien, prísloviek, zámen alebo príslovkových výrazov.

Slovo *celkom* sa okrem toho používa aj vo význame „vôbec" ako vytyčovacia hodnotiaca častica. Napr. *Keď už celkom nemohol chodiť, presťahoval sa k nám.*

Na účtoch treba súčet položiek uvádzať slovami *spolu, dovedna, celkove.* Tak uvádzame súčet jedincov, položiek ap. aj pri iných príležitostiach: *boli tam spolu (dovedna, celkove, dohromady, dokopy) desiati; sú tam dovedna len tri domy ap.*

E. Smiešková

OBSAH 12. ROČNÍKA

Bagin, A.: Andrej Plávka (1907) — — — — — — — — 9
Pavol Dobšinský (1828—1885) — — — — — — — 198
Bajzíková, E.: Využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu 266
Bosák, J.: Chvála prekladateľskej tvorivosti — — — — — 115
Dvonč, L.: Cudzie podstatné mená s rozdielom medzi pravopisom a výslovnosťou z hľadiska skloňovania — — — — — — 241
Osobitné tvary podstatných mien vo frazeologických jednotkách — 135
Tvarotvorný základ podstatných mien v spisovnej slovenčine — — 107
Tvorenie slov od slovanských vlastných mien s adjektívnou podobou 70
Zbližovanie vzorov *chlap* a *hrdina* — — — — — — — 269
Findra, J.: Autor — rozprávač — adresát — — — — — 225
Dialektizmy ako štylistické prostriedky — — — — — — 139
O funkčnom uplatnení synonymie — — — — — — — 65
O štylistike syntagmy — — — — — — — — — 97
Text a kontext — — — — — — — — — — — 39
Vyjadrenie postoja v prehovore — — — — — — — 301
Vzťah medzi slovom a kontextom — — — — — — — 260
Habovštiak, A.: O názvoch jaternice v slovenských nárečiach — 75
Hečko, B.: Fikcia a skutočnosť v Červenom víne — — — — 294
Horák, G.: Jazykový pohľad na román *Zhoreniská* — — — — 78
Tridsaťročné Červené víno — — — — — — — — 289
Horecký, J.: Jazyk v období vedecko-technického rozvoja — — 257
O internacionalizácii a unifikácii terminológie — — — — 321
Vymedzovací význam predložky *pre* v slovenčine — — — — 44
Horváth, Š.: Cudzie slová — aktuálna problematika jazykovej kultúry v MĽR — — — — — — — — — — — 51
Kačala, J.: Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied 193
Tridsiate výročie februárového víťazstva — — — — — — — 33
Kita, J.: Sémantický rozbor pomenovaní kupujúcich osôb — — 47
Kočiš, F.: Jazyková kultúra a odborný preklad — — — — 325
Kupčihová, K. — Sekvent, K.: Súčasné problémy francúzskej terminológie — — — — — — — — — — — 341
Masár, I.: Niektoré problémy pri prevzatých termínoch — — — 153
O lingvistickom opise terminológie — — — — — — — 334
Mlacek, J.: Fakultatívny a potenciálny člen frazeologizmu — — 231
O frazeológii v niektorých Kukučínových dielach — — — — 129
O termíne *aktualizácia* vo frazeológii — — — — — — 330
Okáľ, A.: Niekoľko hydinárskych chovateľských názvov — — 158
Oravec, J.: Cieľové a obsahové predmety v inštrumentáli — — 236
Konštrukcie s inštrumentálom — — — — — — — — 103
Priamy predmet v inštrumentáli — — — — — — — — 145
Palkovič, K.: O jednom type pohyblivých hlások v slovenčine — 306
Písanie slova *habán* a iných názvov osôb — — — — — 149
Rod zemepisných názvov typu *Kluž, Osvienčim, Šopron, Uruguaj* — 112
Sabol, J.: Čaro jazyka slovenských rozprávok — — — — — 201

O striedaní spoluhlások v slovenčine — — — — — — — 35
Výrazové echo Plávkovej poézie — — — — — — — 15
Skácel, J.: Z teórie spoločenských funkcií jazykov za socializmu — 3
Slovenské mená zoologického systému — — — — — — 166
Uhlár, V.: O slovách *tlo* a *tlatolište* — — — — — — 118
Pôvod miestnych názvov *Bošany* a *Topoľčany* — — — — 273
Ráztoky (apelatívum a toponymum) — — — — — — 21
Vaško, J.: Slovo je dobrý nástroj — — — — — — — 11
Zlatý hlahol slova — — — — — — — — — — 207
Z pracovného životopisu Františka Hečku — — — — — 300
Základné názvy z fyziky — — — — — — — — — 346

DISKUSIE

Šimon, F.: O termínoch *prognácia* a *disgnácia* — — — — 354

ROZLIČNOSTI

Anarchizmus a anachronizmus (Š. Horváth) 246 — Diskotekár (L. Dvonč) 360 — Kategorizácia javov v odbornom vyjadrovaní (F. Sabol) 248 — Kraj — župa — stolica (V. Uhlár) 179 — Lapichvost, ale žabykláč (G. Horák) 212 — Majakovskovský a majakovskovskosť (J. Mlacek) 56 — Makalu — na Makalu (J. Jacko) 57 — Mylne pochopený predpredaj (J. V. Ormis) 27 — Neľahko sa vyberá. Nahradzujem, a či nahrádzam? (G. Horák) 55 — Obrazné sloveso *vykopnievať* (G. Horák) 122 — Párnik — párnica (G. Horák) 175 — Prečo *hrniec*, ale *zvonec?* (K. Palkovič) 26 — Probant a proband (I. Masár) 177 — Protikladné významy spojenia *slabá stránka niekoho* (M. Pisárčiková) 211 — Skalolezec, skalolezectvo (S. Ondrejovič) 312 — Skloňovanie bulharských vlastných mien *Šumen, Dimitar* a pod. (K. Palkovič) 276 — Slovesá *mastiť — mazať* a ich odvodeniny (J. Horecký) 358 — Spojenia typu *zvyknem robiť* (K. Palkovič) 84 — Výslovnosť hláskových skupín *gua-, gue-, gui-* v španielskych slovách (L. Trup) 123 — Výslovnosť mien typu *Heyduk* (K. Palkovič) 214 — Za čo (sa) možno habilitovať (Š. Horváth) 310 — Zámenný podmet (J. Ružička) 121

SPRÁVY A POSUDKY

Banícke názvoslovie. V. Mikula — — — — — — — — 182
Bulharská knižka o čistote jazyka. K. Palkovič — — — — 58
Bulharská práca o výslovnosti a transkripcii cudzích mien. K. Palkovič — — — — — — — — — — — 127
Dobrá terminológia novej vednej disciplíny. I. Masár — — — 85
Knižka o slovenskej frazeológii. E. Smiešková — — — — 185
Kniha o výžive a kŕmení zvierat. J. Horecký — — — — 30
Malá encyklopédia zemepisu sveta. J. Bosák — — — — 369
Milan Urbančok má päťdesiat. G. Horák — — — — — — 313
Netypický terminologický slovník. I. Masár — — — — — 125
O jazyku Encyklopédie Slovenska. I. Ripka — — — — — 250

O jednom preklade z edície Auróra. I. Masár — — — — — 60
O slovenčine pre Neslovákov. J. Ružička — — — — — 215
Písanie niektorých vlastných mien vo Vlastivede pre 5. ročník ZDŠ. J. Jacko — — — — — — — — — — 219
Populárna knižka o matematike. I. Masár — — — — — 215
Populárna knižka o vede, automatizácii a spoločnosti. J. Horecký 364
Potrebná knižka s jazykovými nedostatkami. M. Považaj — — 366
Poznámka k druhému vydaniu Matematickej terminológie. J. Horecký 62
Poznámky o jazyku štatistických smerníc. F. Sabol — — — 87
Prehľad o terminologickej činnosti vo svete. J. Horecký — — 181
Preklad z antiky s problémami. K. Palkovič — — — — 218
Pripomienky k návrhu ON 44 0001. E. Rísová — — — — 183
Seminár vydavateľstva Slovenský spisovateľ. G. Horák — — — 277
Slováci v dejinách jazykových vzťahov. R. Kuchar — — — 28
Spisovný jazyk a jazyková kultúra. M. Pisárčiková — — — 278
Súborné dielo o liečivých rastlinách. F. Buffa — — — — 314
Výskum jazykovej kultúry v SND v Bratislave. G. Horák — — 362
Vysoká jazyková úroveň vysokoškolskej učebnice. I. Masár — — 281
Zaujímavý preklad z bulharčiny. K. Palkovič — — — — 90

SPYTOVALI STE SA

Aquaplaning, či akvaplening? (M. Považaj) 190 — Balíčkovaný — balíčkový (M. Pisárčiková) 371 — Calvaria = lebečná klenba, črep; calvarium = kalvárium (I. Masár) 128 — Celkom nie je spolu (E. Smiešková) 372 — Červenať sa — červená sa, nie „červenia sa" (J. Jacko) 287 — Čitateľ — 6. p. v Čitateli aj v Čitateľovi (E. Rísová) — 94 — 2000 = dvetisíc, či dvatisíc? (J. Jacko) 94 — Generálkovať (E. Rísová) 189 — Hrnkové kvety? (M. Marsinová) 254 — Hudobný sprevádzateľ (E. Rísová) 63 — Infraštruktúra (E. Rísová) 221 — Kranka (M. Urbančok) 189 — Lesár manipulant? (I. Masár) 91 — Nové sloveso *spojazdniť* (J. Kačala) 318 — Odpratávanie šitu alebo stavebného odpadu? (E. Rísová) 32 — Odrazovka a odrazka (M. Považaj) 317 — Partizána Lučanského ulica? (M. Marsinová) 286 — Popka — popovka (M. Urbančok) 191 — Poproduktívny a postproduktívny (J. Kačala) 187 — Postgraduál a postgraduant (V. Betáková) 62 — Pramenníky, pitné fontánky (E. Rísová) 319 — Prístelka — prístelok (V. Betáková) 223 — Slávia bola bezúhonná? (G. Horák) 222 — Soviet (Sovieti) = občan (občania) Sovietskeho zväzu (M. Považaj) 93 — Šamotovať (M. Považaj) 288 — Ťažiteľ (M. Považaj) 188 — Výslovnosť miestneho názvu Odesa (J. Jacko) 320

NAPÍSALI STE NÁM

„Diskotéková" slovenčina. S. Filkusová — — — — — 64
Ešte o názvoch jaternice. J. Zavarský — — — — — — 255
In vino veritas. F. Šimon — — — — — — — — 192
Jazyková úroveň jedného bulletinu. J. Fekete — — — — 224
O slovenčine v Ľude. J. Fekete — — — — — — — 95